

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

İxtisasın şifri və adı: 060401Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşmanın adı: Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər kafedrasının magistrantı

Aqil Yusifli Mübariz oğlunun

Magistr dərəcəsi almaq üçün

“Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi
şəraitində milli valyuta strategiyasının formalaşması vəzifələri”

mövzusunda

MAGİSTR DISSERTASIYA İŞİ

Elmi rəhbər: Prof. Rasim Həsənov

Kafedra müdiri: Prof. Şəmsəddin Hacıyev

Bakı – 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I Fəsil. Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi şəraitində milli valyuta strategiyasının formalaşması vəzifələri.....	6
1.1Çoxtərəfli Tənzimləmə sisteminin yaranması zərurəti və inkişaf yolu.....	7
1.2Milli valyuta strategiyasının, mahiyyəti, vəzifələri, formalaşması xüsusiyyətləri.....	29
II Fəsil. Beynəlxalq Valyuta Sisteminin təşəkkülü və inkişafı xüsusiyyətləri.....	38
2.1Milli Valyuta strategiyalarının formalaşması xüsusiyyəti.....	38
2.2Beynəlxalq Valyuta Sisteminin inkişafı xüsusiyyəti, valyuta strategiyalarının forma və tipləri.....	42
2.3Yeni dünya qlobal valyuta sisteminin yaranması zərurəti (G20 hədəfləri).....	52
III FəsilQlobal Çoxtərəfli Tənzimləmə şəraitində Azərbaycanın milli valyuta strategiyasının formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri.....	55
3.1 Azərbaycanın milli valyutasının yaranmasının təşəkkülü.....	56
3.2 Azərbaycanda milli valyuta strategiyasının formalaşmasında neft amili.....	62
3.3 Azərbaycanda milli valyuta ehtiyatlarının idarə olunması və məzənnə siyasəti.....	68

Nəticə.....	73
Təklif.....	75
Ədəbiyyat	76
Summary.....	78
Резюме.....	80

Giriş

Tədqiqatın aktualığı: Elmi tədqiqat işi, həqiqətdə iki geniş tədqiqatı özündə birləşdirir. Bunlardan biri qlobal çoxtərəfli tənzimləmədir, ikincisi isə milli valyuta strategiyası. Qloballaşma sadəcə siyasi, ekoloji, hərbi, mədəni və s. sahələrdə deyil iqtisadiyyatda da öz təsirini göstərir. Həqiqətdə qloballaşma məhz iqtisadiyyatla bağlıdır. Modern dünya konyukturasını xarakterizə edərkən biz onu “qlobal” hesab edirik. Belə olan halda ən vacib areal kimi “iqtisadi areal” qarşımıza çıxır. Daha vacib bir məqam var, bu qlobal konyukturada subyektlərin fəaliyyətinin requlyasiyası – tənzimlənməsidir. Müasir konyukturada bu missiyanı sadəcə bir hökumətlərarası təşkilat, qlobal QHT, tənzimləmə institutu və s. icra edə bilmir. Həmin səbəbdən bir çox sahələrin özlərinin müvafiq tənzimləmə institutları formalaşmışdır. Tədqiqatın birinci hissəsində biz həmin qlobal çoxtərəfli tənzimləmə konyukturasını və tənzimləmədə müvafiq missiyaları icra edən təşkilatları tədqiq edirik. Tədqiqatın aktuallığında ikinci vacib bir məqam milli subyektlərin özlərinin mövqeyidir. Çünki qloballaşma eyni zamanda – modernləşmə, “başqalaşma”, yeniliklərə adaptasiya, milli maraqların qlobal maraqlar tərəfindən üstələnməsi və s. kimi xarakterik xüsusiyyətlər daşıyır. Belə olan halda, milli maraqların və milli dəyərlərin yox olmaması üçün qloballaşan konyukturada biz milli maraqlar və üst

milli strategiya naminə öz milli strategiyamızı hazırlamalı oluruq. Tədqiqat işin biz üst milli strategiyanın “milli valyuta strategiyası” səhifəsinə daxil oluruq. Milli valyuta strategiyasını formalaşdırmaq bəlkə ötən əsrdə milli iqtisadiyyatlar üçün çox da əhəmiyyətli olmaya bilərdi, ABŞ və digər aparıcı “güclər” istisna olmaqla. Lakin indiki müasir “qloballaşan” konyukturada biz mütləq ki, milli valyuta strategiyasına sahib olmalıyıq. Tədqiqat işinin Azərbaycanın milli valyuta strategiyasına əsaslanmasını biz üçüncü fəsildə müşahidə edəcəyik. Sonuncu fəsil Azərbaycan üçün spesifik iqtisadi, coğrafi, mədəni konyukturanı nəzərə alaraq üst milli strategiya altında milli valyuta strategiyasının tədqiqatına əsaslanıb. Həmçinin, Azərbaycanın milli valyuta strategiyasında neft amilini, qeyri-neft sektoru ilə bağlı analitikaları tədqiq etmişik. Hazırda ən aktual məsələ olan Azərbaycanın milli valyuta ehtiyatlarının idarə olunması və məzənnə siyasətini də məhz bu fəsildə araşdırmışıq.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işi həm kifayət qədər geniş, həm də dərinidir. Onun əsas məqsədi, modern qlobal çoxtərəfli tənzimləmə şəraitində milli valyutanın mövqe itirməməsi üçün hazırlanan startegiyaların tədqiqi, valyuta müharibələrindən qorunma yolları, qlobal iqtisadi böhranlar şəraitində iqtisadiyyatın likvidliyini araşdırmaqdır. Tədqiqat işinin əsas vəzifəsi, qlobal çoxtərəfli tənzimləmə şəraitində milli valyutanın qorunması üçün həllər “paketi” təklif etməkdir. Hesab edirik ki, Qloballaşma heç də bütün milli dəyərləri, maraqları, xüsusi ilə iqtisadi maraqları kənara atmamalıdır.

Tədqiqatın obyekt və predmeti:Biz tədqiqatın obyektini, induksiya edib iki hissəyə bölməyi daha münasib hesab etdik: qlobal çoxtərəfli tənzimləmə və milli valyuta strategiyası. Tədqiqatın predmeti, qlobal çoxtərəfli tənzimləmə şəraitinin ümumi təhlili,

onun xarakteristikasının və üstünlüklərinin araşdırılması və milli valyuta strategiyasının hazırlanmasının vacibliyidir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Elmi tədqiqat işini ərsəyə gətirənədək, çoxsaylı ədəbiyyatlara müraciət edilmişdir. Bunların içərisində kitablar, xarici universitetlərin nəşrləri, qlobal QHT-lərin hesabatları, əcnəbi universitetlərin mühazirələrindən rəsmi qeydlər, video materiallar, internetdən istinad edilmiş elektron vəsaitlər var. Tədqiqatın informasiya bazasının özünün aktuallığından və vacibliyindən geri qaldığını demək olar. Biz əlimizdən gələnlə maksimumu eddik ki, tədqiqat ən yeni informasiya bazasına əsaslansın. Çünki onun axtarışında heç də bütün materialları asan əldə etməmişik. Tədqiqat işini ərsəyə gətirmək üçün klassik elmi tədqiqat metodlarından, induksiya, deduksiya, elmi-məntiqi vəhdət, abstraksiya, tarixi ardıcılıqdan yararlanmışdır. Bununla yanaşı, qlobal çoxtərəfli tənzimləməni tədqiq etmək üçün “Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləmə” müstəvisi kateqoriyasından istifadə edilmişdir. Həmin müstəvi, bir model kimi bizə qlobal çoxtərəfli tənzimləməni onun subyektləri ilə birlikdə daha yaxşı dərk etməyə, visual təsvir yaratmağa imkan verir. Bununla yanaşı, “Qlobal çoxtərəfli tənzimləmənin sintaksisi” kateqoriyasından istifadə etmişik ki, bu da qlobal porselərin ardıcılıqla, məntiqi təhlilinə imkan yaradır. Milli valyuta strategiyalarını tədqiq edərkən Azərbaycan nümunəsində, milli iqtisadiyyatlara induksiya etmək imkanı qazandıq və milli iqtisadiyyatın özünün valyuta strategiyasını tədqiq edə bildik.

İşin aprobasiyası: elmi tədqiqat işi, elmi rəhbər prof. Rasim Həsənovun konsultasiyaları, əsasında hazırlanmışdır. Dissertasiya işində verilən bütün informasiyalar özlərinin istinadları ilə birlikdə yerləşdirilmişdir. Bütün göstərilən məlumatlar, istinadlar, təklif edilən tədqiqat modelləri elmi rəhbər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi şəraitində milli valyuta strategiyasının formalaşması vəzifələri

1 Fəsil

Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə sisteminin formalaşmasının nəzəri metodoloji əsasları, valyuta strategiyasının mahiyyəti

Qlobal məsələlərin həllinə yönəlmiş “Çoxtərəfli Tənzimləmə” olduqca modern adı olmasına baxmayaraq müəyyən tarixə malikdir. Həmin tarixdə biz 2 Dünya müharibəsinin, böyük insanlıq fəlakətlərinin, həmçinin yüksək texnologiyaların inkişafının şahidi olmuşuq. Bütün bu müddət ərzində baş verən hadisələr bəzən elə həddə çatmışdır ki, onların idarə edilməsi mümkünsüz olmuşdur. İrimiqyaslı bu tip siyasi, iqtisadi, hərbi, ekoloji və s. məsələlərin həllinin təmin edilməsi üçün isə dövlətlər “Çoxtərəfli Tənzimləməyə” qərar vermişlərdir. Çoxtərəfli tənzimləmə iri miqyaslı, bir çox dövlət və regionları özündə birləşdirən siyasi, iqtisadi, hərbi, ekoloji və s. məsələrdə dövlətlərin yaxud “aparıcı güclərin” ortaq məxrəcə gələrək ümumi həll yoluna getməsidir. Qlobal təsirli məsələlərin nəticələri göstərir ki, müvafiq “qaydayasalma”, “nizamlama” kimi tədbirlər həyata keçirilməsə bu hadisələr bütün bəşəriyyətin məhvinə

gətirə bilər. Ən başlıcası isə Nüvə silahlarının tətbiqi ilə əlaqədardır. Sonuncu qəbul edilmiş konvensiyalara görə ölkələr özlərindəki nüvə silahlarını azaltmağa başladılar. Lakin bu birbaşa həll yolu deyildir. Həmçinin regional miqyaslı iri hərbi toqquşmalar da böyük fəsadlara səbəb olacaqdır. Bunu nəzərə alaraq yenə qlobal çoxtərəfli tənzimləmə institutları müvafiq qərarlar qəbul etmişlərdir. Biz həmin qərar və “nizamasalmalarla” irəliki paraqraflarda tanış olacağıq.

1.1 Çoxtərəfli tənzimləmə sisteminin yaranması zərurəti və inkişaf yolu

Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləməyə dair əsas təriflərə nəzər salaq. Beynəlxalq münasibətlərdə qlobal çoxtərəfli tənzimləmə çoxlu saylı ölkələrin konkret məsələ üzərində çalışması deməkdir. Qlobal çoxtərəfli tənzimləməyə Miles Kahler tərəfindən tərif verilmişdir: “çoxların beynəlxalq hökuməti”¹. Miles Kahler-in tərifinin mərkəzi prinsipi aşağıdakı kimidir: çoxtərəfli tənzimləmə ikitərəfli tənzimləmənin əksinədir, ikitərəfli tənzimləmə zamanı güclünün zəif üzərində hökmranlığı beynəlxalq konfliktə daha da genişləndirəcək”. 1990-cı ildə Robert Keohane qlobal çoxtərəfli tənzimləməyə belə tərif vermişdir: “qlobal çoxtərəfli tənzimləmə milli siyasətin 3 və daha artıq sayda dövlətlərin arasında koordinasiya edilməsidir”².

Kahler və Keohane-inin təriflərinin ortaq cəhətləri onların hər ikisinin “çoxların həll axtarışı” ideyasından istifadə etməsidir. Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə hər hansı alyansa yaxud beynəlxalq instituta üzvlük kimdir, hansı ki bu üzvlük böyük güc yaradır və dövlətləri birtərəfli tənzimləmələrdən vazkeçirməyə çalışaraq onlara “səs” və “səs

¹Kahler, Miles. “Multilateralism with Small and Large Numbers.” *International Organization*, 46, 3 (Summer 1992), 681

²Keohane, Robert O. “Multilateralism: An Agenda for Research.” *International Journal*, 45 (Autumn 1991)

vermə” imkanı verir. Xüsusi ilə kiçik dövlətlərin böyük dövlətlərin beynəlxalq siyasətindən “zərərçəkdiyi anda” “Lilliput”³ strategiyası kimi beynəlxalq təşkilatlarda səs çoxluğu ilə qərar alınması ən effektiv yanaşmadır. Eyni zamanda “böyük” siyasi qüvvənin daha böyük siyasi qüvvə ilə tənzimləmə məsələlərində qlobal çoxtərəfli tənzimləmə çox effektiv həll yoludur. Böyük qüvvə ikitərəfli razılaşmalarda üstünlük qazanmağa çalışacaqdır, lakin bunun üçün uzun danışıqlar və digəri ilə uzlaşma tələb olunacaqdır. İkitərəfli razılaşmalarda hədəf dövlətin (kiçik dövlətin) hər hansı çoxtərəfli alyansa üzvlüyü halında o üstünlük qazana biləcəkdir, bu da öz növbəsində “Lilliput” strategiyasına mənfəət gətirəcəkdir. Digər tərəfdən kiçik qüvvə digər bir kiçik qüvvə üzərində üstünlük təmin etmək istəyirsə qlobal çoxtərəfli tənzimləmədən yararlanacaq, çünki çox nadir hallarda kiçik qüvvənin öz məqsədlərini realizə etmək üçün resursları vardır.

Siz aşağıdakı qrafik təsvirdə ikitərəfli tənzimləmə və çoxtərəfli tənzimləmənin “güclər” tərəfindən hansı konyunkturalarda istifadə edildiyini görürsüz. İkitərəfli tənzimləmə isə məsələnin digər dövlətlərin koordinasiyası olmadan tərəflərin qarşılıqlı anlaşaraq həllə nail olmasıdır. Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə ilə bağlı ən bilinən nəzəriyyə Victor Cha-yə məxsusdur. “Güc Oyunu” adlı nəzəriyyə aşağıdakı kimidir:⁴⁵

	Hədəf ölkə Kiçik “güc”	Hədəf ölkə “böyük güc”
Kiçik qüvvələr böyük “güc” üzərində kontrol əldə etməyə çalışırlar	Qlobal Çoxtərəfli tənzimləmə	Qlobal Çoxtərəfli tənzimləmə
Böyük “güclər” hədəf üzərində kontrol əldə etməyə çalışır	İkitərəfli tənzimləmə	Qlobal Çoxtərəfli tənzimləmə

Cədvəl 1

³Lilliput strategiyası – azsaylı “çoxların” vahid “böyük” üzərində say çoxluğuna əsaslanan taktikasını əhatə edir.

⁴Keohane, Robert O. “Multilateralism: An Agenda for Research.” International Journal, 45 (Autumn 1990)

⁵Cha, Victor D. “Powerplay: Origins of the US alliance system in Asia.” International Security 34.3 (2010): 165-166

BMT (UNO) və DTT (WTO) kimi beynəlxalq təşkilatlar öz təbiətinə görə qlobal çoxtərəfli təşkilatlardır. Ənənəvi olaraq ən çox qlobal çoxtərəfli tənzimləmə tərəfdarı ölkələr “orta güclü” dövlətlər olmuşdur (məsələn, Kanada, Avstraliya, İsveçrə, Beniluks və s.). Daha iri dövlətlər – “güclər” birtərəfli tənzimləməyə üstünlük verirlər. Kiçik dövlətlərin beynəlxalq məsələlərə birbaşa müdaxilə imkanı məhdud olmasına baxmayaraq, onlar BMT-də səsvermə hüququndan istifadə edə bilirlər. Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə çoxsaylı dövlətləri birlikdə qərar verməyə sövq edə bilər, (məsələn, BMT) yaxud da regional hərbi ittifaq və qruplaşmalar yarada bilər (məsələn, NATO). Belə beynəlxalq təşkilatlar (məsələn, NATO) üzvlərinin ortaq mənafehləri naminə fəaliyyət göstərmək üçün yaradılıb, lakin yenədə qəbul edilən qərarların tətbiqində çatışmazlıqlar yaşanır.

İndi isə qlobal Çoxtərəfli Tənzimləməyə daha sistemli yanaşaraq onun əsas aparıcıları (aktorları) ilə tanış olaq. Çoxtərəfli tənzimləmənin birinci obyektini kimi biz qlobal QHT-ləri nəzərdən keçirəcəyik.

Birincisi BMT, kifayət qədər nüfuzlu və geniş resurslara malik təşkilatın Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləmədə hansı yeri tutduğunu anlamaq üçün onun inkişaf xronologiyasına nəzər salmağı üstün hesab edirəm. BMT özündən əvvəlki “Millətlər Liqasının” varisidir, biz bu haqda “tarixi hadisələr” bölümündə danışacağıq. 24 oktyabr 1945-ci ildə 2-ci Dünya Müharibəsi kimi Qlobal Təhlükələri aradan qaldırmaq, beynəlxalq sülhün təmini, millətlərin konfliktlərinin qarşılıqlı danışıqlar yolu ilə həlli məqsədi ilə qurulmuşdur⁶. Əvvəlcə BMT-nin 51 üzvü olmuş, hazırda isə bu üzvlərin sayı 193-dür.⁷ BMT öz maliyyə resurslarını üzv dövlətlərin ödədikləri üzvlük haqlarından təmin etməkdədir. 2-ci dünya müharibəsi vaxtı ABŞ prezidenti olmuş Franklin D. Roosevelt Millətlər Liqasının fəaliyyətini qeyri-effektiv hesab etmiş və onun BMT ilə

⁶<http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html>

⁷<http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html>

əvəzlənməsini təklif etmişdir. Uzun müddətli danışıqlardan sonra 24 oktyabr 1945-ci ildə o fəaliyyətə başlamışdır. BMT-nin başlıca missiyası dünya sülhünün təminidir, xüsusi ilə bu missiya “Soyuq Müharibə” vaxtı daha populyar idi. BMT həmçinin Koreya və Konqodakı əsas aktorlardan olmuşdur, digər məqam isə 1947-ci ildə İsrail dövlətini tanımasıdır ⁸(musəvi lobbisinin gücü ilə bağlı bu məqam, daha çox siyasi məsələ olduğu üçün dissertasiya işində bu haqda danışmayacağıq). Təşkilata üzvlüyə maraq isə 1960 və 70-ci illərdə onun iqtisadi inkişaf proqramlarını həyata keçirməsi ilə daha da genişlənmişdir. Beləki bu tədbirlər, zəif inkişaf etmiş dövlətləri özünə cəlb edirdi. Xüsusi ilə soyuq müharibədən sonra “Sülh Təminədi” missiyaları bütün global mühitə yayılmışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 6 prinsiplial orqanı vardır. Onlar aşağıdakılardır: Baş Katiblik, Təhlükəsizlik Şurası, İqtisadi və Sosial Şura, Katiblik, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, Beynəlxalq Qəyyumluq Şurası. BMT sisteminin tərkibindəki agentliklər isə bunlardır: Dünya Bankı, Dünya Səhiyyə Təşkilatı, Dünya Ərzaq Proqramı, UNESCO və UNICEF. BMT içərisində ən yüksək vəzifə Baş Katibdir və Cofe Annandan sonra bu vəzifəni Ban Ki-Mon hal-hazırda, 2007-dən bəri, icra etməkdədir. ⁹

BMT baxmayaraq ki, 2001-ci ildə Nobel Sülh Mükafatı qazanmışdır, ona qarşı bir çox ittihamlar vardır.¹⁰ Bir sıra kommentatorlar onun sülh qoruyucu və inkişaf funksiyalarını icra etdiyini düşünərkən digərləri onun korrupsiyalaşmış, qeyri-effektiv və əvvəlcədən mühakiməli olduğunu irəli sürür. BMT-yə qarşı bu fikirlərin bir hissəsini əsassız hesab etmək olmaz. ABŞ ordusunun Əfqanıstana girməsinə və yenə ABŞ-ın İraqa müdaxiləsinə Baş Katibin (Cofe Annan) səssizliyi buna əsas verir.¹¹

⁸Meisler, pp. 51–54

⁹<http://www.un.org/en/sections/about-un/main-organs/index.html>

¹⁰http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1988/un-lecture.html

¹¹Meisler, p. 339

İndi Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləməyə BMT-nin yaranma xronologiyası və ondan əvvəlki tarixi hadisələr fonunda baxaq. Çox vaxt hadisələr elə həddə çatmışdır ki, mövcud təşkilatlar və qurumlar onların həllində qeyri-effektiv və çarəsiz qalmışlardır. Belə olan halda mövcud qurumlar özlərinin missiyalarını daha mütəşəkkil təşkilatlara verərək daha səmərəli hala gəlmişlərdir. BMT-dən əvvəl Millətlər Liqası fəaliyyətdə idi, onunla yanaşı, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyəti və Haqa Konvensiyası qüvvədə idi.¹² 1-ci dünya müharibəsindəki katastrofik nəticə, Millətlər Liqasının yaranmasına zəmin hazırladı. Paris Sülh Konfransında yaradılan bu təşkilat bir çox irimiqyaslı məsələlərə həll gətirmişdir, onlar, beynəlxalq Poçt sistemi, tiryəklə mübarizə, beynəlxalq mülkü aviasiya və s.¹³ hansıki həmin məsələlər daha sonra BMT-nin ödəliyinə veriləcəkdi. Millətlər Liqası koloniyalarla bağlı bir çox məsələrdə axsamağa başlayanda, bu hələ başlanğıc idi, daha sonra O, Mancuriyanın Yaponiya tərəfindən işğalına (1931), 2-ci İtalya Efiopiya müharibəsinə (1935), Çinin Yapon İşğalına (1937) nəhayətində isə Hitler Almaniyasının ekspansiyasına və nəticədə bəşəriyyətin ən qanlı müharibəsinə mane ola bilmədi. Yuxarıda sadaladığım hadisələrin sadəcə iqtisadi, elmi, demoqrafik və s.¹⁴ dağıntıları bir kənara, onlar bəşəriyyətin inkişafını axsadan, onu geri salan hadisələr olmuşlardır. Beləliklə, dünya ictimaiyyəti Millətlər Liqasının kifayətsizliyini müşahidə etdilər.

“Yeni dünya nizamı”¹⁵ haqqında fikirlər hələ 1937-ci ildə ABŞ Dövlət departamenti tərəfindən irəli sürülmüşdür¹⁶. Həmin yeni dünya nizamı haqqında müxtəlif kommentlər irəli sürülmüşdür ki, mən bu haqda irəliki –paraqraflarda danışıcağam. Yeni dünya nizamı haqqında ilkin mətnlər prezident Frtanklin Roosevelt, İngiltərə baş naziri

¹²Kennedy, səh. 5

¹³Kennedy, səh. 10

¹⁴Kennedy, səh. 13 – 24

¹⁵Yeni dünya nizamı – zənn edildiyinin əksinə sadəcə masonik bir termin deyil, o beynəlxalq münasibətlərdə güclər balansını xarakterizə edən termindir

¹⁶Hoopes, Townsend; Brinkley, Douglas (11 July 2000). *FDR and the Creation of the U.N.* pp. 1–55. ISBN 978-0300085532. Retrieved 2014-11-13.

Winston Churchill və yavər Harry Hopkins tərəfindən Ağ Evdə 1941-ci il 29 dekabrda hazırlanmışdır. Həmin deklarasiya hətta Sovet İttifaqını da özünə qatırdı, lakin Fransaya heç rol qoymurdu. Roosevelt inadkarcasına ittifaqı “4 Polis Adam” kimi adlandırmağa çalışırdı.¹⁷¹⁸ Ora ABŞ, SSR, Birləşmiş Krallıq, daha sonra isə deklarasiyaya udulmuş Çin də daxil edilmişdir. Daha sonralar yeni yaranacaq təşkilatın adının ittifaq ölkələri olması fikri irəli sürülmüşdü. Həmçinin ən böyük dəyişikliklərdən biri də, Atlanta ittifaqında “dinlər azadlığı” maddəsinin əlavəsi idi. Bu müddəə Franklin Rooseveltdən dərhal sonra Stalin Tərəfindən də qəbul edilmişdir.¹⁹ 2-ci dünya müharibəsi zamanı Birləşmiş Millətlər ittifaqı ölkələri üçün yüksək rəsmi qurum idi və üzv olan ölkələr üçün deklarasiyanı imzalamaq məcburi idi.²⁰ BMT-nin yaradılmasının əsas danışıqları və formulasiyası SSR, Birləşmiş Krallıq, ABŞ və Çin tərəfindən Dumbarton Oaks Konfransında aparılmışdır. 25 Aprel 1945-ci il traixində isə San-Fransisko-dakı konfransda 50 dövlətin və bir çox qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı ilə Birləşmiş Millətlərin beynəlxalq konfransı baş tutdu. BMT tam fəaliyyətə isə 1945-ci il 24 dekabr tarixində başlanmışdır. Onun təhlükəsizlik şüurasında 5 daimi üzv var idi, onlar, Fransa, Çin Xalq Respublikası, SSR, Birləşmiş Krallıq və ABŞ idi. BMT baş qərargahı üçün New-York seçilmişdi, daha sonra onun Geneva, Vyana və Nayrobi kimi şəhərlərdə də iri mərkəzləri fəaliyyətə başladı. BMT-nin sülh qoruyucu misiyası ABŞ və SSR arasında bölüşdürülmüşdü, lakin bu birabaşa həllə gətirmədi²¹. Beləki, Koreyaya müdaxilə zamanı SSR-in yoxluğu müşahidə edildi²². BMT-nin birinci Sülhtəminədedici hərbi birləşmələri Suez böhranı zamanı yaradılmışdı, baxmayaraq ki, bu birləşmələr SSR-in Macarıstanı işğal etməsinin qarşısını ala bilməmişdir. Biz öz fəaliyyətini nəzərdən keçirəndə BMT-nin bir çox sülhtəminədedici missiyadan uğursuzca çıxdığının şahidi olacağıq. Lakin uğurlu missiyalardan biri də

¹⁷ [Urquhart, Brian](#). *Looking for the Sheriff*. New York Review of Books, July 16, 1998.

¹⁸ Sherwood, Robert E. (1948). *Roosevelt and Hopkins, An Intimate History*. pp. 447–453. Retrieved 2014-11-1

¹⁹ Roll, David (4 January 2013). *The Hopkins Touch: Harry Hopkins and the Forging of the Alliance to Defeat Hitler*

²⁰ Sherwood, Robert E. (1948). *Roosevelt and Hopkins, An Intimate History*. pp. 447–453. Retrieved 2014-11-1

²¹ Söhbət açdığımız dövrün 2nəhəng supergücü məhz ABŞ və SSR idi.

²² daha çox siyasi, hərbi məzmunlu bu hadisə iqtisadiyyatı və dissertasiya işinin mözusunun əhatə etmədiyindən mən bu haqda daha geniş yazmıram

Konqodakı konfliktdə Konqo Demokratik Dövlətinin hakimiyyətinin bərqərar edilməsi idi²³. Digər maraqlı məqam ən səmərəli BMT baş katibi hesab edilən Dag Hammarskjöldün təyyarə qəzasında həyatını itirməsi idi²⁴²⁵²⁶. Tarixi hadisələri tədqiq edərkən biz, dekolonizasiya prosesinin şahidi olacağıq. Əvvəllər Avropa dövlətlərinə məxsus Afrikadakı koloniyalar 1960-cı illərdə müstəqilliklərinə qovuşdular²⁷. Dünya siyasi xəritəsinə 17 yeni dövlət əlavə edildi, bunlardan Afrikada yerləşən 16-sı dərhal BMT-yə üzv oldular²⁸. Bu üzvlük boş yerə deyildi. Əvvəlki paraqraflarda mən, hansı dövlətlərin çoxtərəfli tənzimləməyə meyl etdikləri haqda danışmışdım. Yeni yaranmış gücsüz Afrika dövlətləri həm, özlərinə mövqe qazanmaq həm də, BMT-nin təklif etdiyi iqtisadi-sosial inkişaf proqramlarından yararlanmaq adına belə addımlar atırdılar. Üçüncü dünya dövlətləri, yaxud biz iqtisadi kateqoriya kimi onları İnkişaf Etməmiş Ölkələr kimi tanıyırdıq, 77-lər qrupu altında birləşdilər²⁹. Bu qrupa Əl-Cəzayir liderlik edirdi. Soyuq müharibənin sonlarına doğru sürətlə yüksələn hərbi problemləri biz Yaxın Şərqdə müşahidə edirdik, əbəs yerə tarixçilər oranı “barıt çəlləyi” adlandırmırdılar. Sonrakı hərbi problemləri biz Vyetnam və Kaşmirdə müşahidə etdik. Bu məlumatlara istinad etməyimin səbəbi, BMT-nin büdcə strukturunun sonrakı periodda necə dəyişdiyini göstirmək idi. BMT-nin büdcə strukturunu sülhəqoruyucu missiyalarına ayırdığı vəsaitdən daha çox vəsaiti iqtisadi və sosial missiyalara ayırması ilə əsaslı surətdə dəyişdi³⁰. Biz bu halda belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, “Hərbi Müharibələr” artıq tarixə qarışmaq üzrədir, çünki o öz yerini “İqtisadi Müharibələrə” verəcək. Çünki “İqtisadi Müharibələr” “barıt”, “mərmi” və “istifadə edilən demoqrafik qüvvədən” daha “ucuz” başa gəlir. Birinci faktor kimi hazırki zamanda “yeni dünya nizamına” zidd hərəkət edən ölkələrə qarşı siyasi,

²³Meisler, pp. 115–134

²⁴Meisler, p. 76;

²⁵Kennedy, p. 60;

²⁶Fasulo, pp. 17, 20

²⁷Department of Public Information, United Nations. Archived from [the original](#)

²⁸<https://web.archive.org/web/20120111074909/http://www.un.org/aboutun/milestones.htm> səhifəsinə istinad edilmişdir

²⁹<http://www.g77.org/doc/members.html> səhifəsinə istinad edilmişdir

³⁰Renner, Michael. ["Peacekeeping Operations Expenditures: 1947–2005"](#)

İqtisadi sanksiyaların dünya ictimaiyyəti tərəfindən həyata keçirilməsini göstərə bilərik. Məsələn, Rusiyanın Ukraynaya müdaxiləsi-işğalından sonra Rusiyaya qarşı tətbiq edilən sanksiyalar³¹, İranın nüvə silahı ilə bağlı çalışmalarına başladığı vaxtda çoxsaylı “qərb mənşəli” sanksiyalara məruz qalması³².

Qlobal çoxtərəfli tənzimləmədə ikinci vacib QHT Dünya Ticarət Təşkilatıdır. Müşahidlər göstərir ki, o QÇT-nin əsas və bəlkədə ən vacib aktorlarındadır. DTT-WTO olduqca nüfuzlu, nəhəng resurslara malik QHT olmaqla yanaşı, qloballaşmanın əsas lokomotivlərindən biridir. Eyni zamanda DTT QÇT müstəvisinin iqtisadi vektorunu tutan QHT-dir. Onun faliyyətini, qlobal müstəvidə məqsədlərini daha yaxşı başa düşmək üçün tarixi inkişafına nəzər salmaq. Beliklə biz həm də, QÇT nin inkişafdakı tarixi hadisələri, həmçinin QÇT “müstəvisinin necə dartıldığını” müşahidə edə bilərik. Beynəlxalq hökumətlərarası QHT kimi DTT faliyyətə 1 yanvar 1995-ci ildə başlamışdır³³. Həqiqətdə isə o GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) sazişini əvəzləmişdir³⁴. Beynəlxalq “iqtisadi müstəvidə” “iqtisadi requlyasiyaları – tənzimləmə və nizamasalmaları” həyata keçirə biləcək QHT-nin yoxluğu müddətində GATT bu işin öhdəsindən məharətlə gəlmişdir³⁵³⁶. Lakin DTT fəaliyyətində ən böyük çətinliklə Doha raoundunda üzləmişdir. Çünki hökumətlərarası razılıqların əldə edilməməsi raundun bitmə tarixini keçmiş və onun fəaliyyətini axsatmaqdadır. Nəzərinizə çatdırıram ki, həmin raund inkişafda olan ölkələrin kənd təsərrüfatına subsidiyaları ayırmasını əsas alırdı, DTT şərtlərinə görə azad və ədalətli ticarət naminə bu subsidiyalar ayrılmalıdır³⁷. Biz DTT-nin xronoloji ardıcılığında 7 müxtəlif məqsədli raunda şahid olmuşuq. Bunlardan ilki tarif dərəcələrinin aşağı salınması idi və uğurla başa

³¹<http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/>

³²<http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/index.htm>

³³https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr00_e.htm

³⁴https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm

³⁵https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf

³⁶https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf

³⁷https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dda_e.htm

çatmışdır. 2-ci raund, Kennedy raundu anti-dempinq razılaşmasını əhatə edirdi. 3-cü raund, Tokyo raundu, tarif və qeyri-tarif bariyerlərin aradan qaldırılmasını mövzu alırdı.³⁸³⁹ Bu raundun tarif və qeyri-tarif baryerlərlə bağlı mövzusu GATT-ın müyyən müddəalarını özündə ehtiva edirdi. Eyni zamanda QÇT adına atılmış bu addım, qlobal iqtisadi müstəvini yeni səviyyəyə gətirmişdir. Çünki GATT üzvlük şərtlərinə görə ikitərəfli bu tip razılaşmalar qəbul edilmirdi. Bunlardan bir çoxu isə Urquvay raundunda dəyişdirilmişdir. 40-ci ildönümündə GATT özünü “qloballaşan yeni dünyaya” uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Belə ki, Urquvay raundu DTT tarixindəki ən böyük razılaşma oldu. Həmin raundda, ənənəvi ticarət qrupuna bir neçə yeni sahələr daxil edilmişdir, məsələn, xidmətlərlə ticarət, intellektual mülkiyyət, kənd təsərrüfatı və tekstil. Beləliklə bütün GATT şərtlərinə yenidən baxış keçirildi. Nəhayətində isə Maastrixt müqaviləsi bütün üzvlər (124 üzv, 1994-cü il) tərəfindən imzalanmışdır. Maastrixt müqaviləsi GATT-ın DTT-yə transformasiyasına əsas yaratmışdır. DTT-nin qərar qəbuletmə orqanı nazirlər konfransıdır, o 2 ildən bir keçirilir, ənənəvi məkan isə Genava, Millətlər Sarayıdır. Adəti üzrə Nazirlər Konfransı hər 2 ildən bir keçirilir. Nazirlər konfransı öz qərarlarını Çoxtərəfli Ticari Tənzimləmə prinsipinə əsaslanaraq həyata keçirməkdədir. 4-cü nazirlər konfransında Doha İnkişaf Raoundu, Qatarda başladı. Lakin indiyədək, əvvəlki paraqafda izah etdiyim səbəbdən, kənd təsərrüfatına subsidiyaların verilməməsi, razılıq əldə edilmədi. Həmçinin bir qrup iştirakçılar, Avropa İttifaqının möqeyini həddindən artıq proteksionist hesab etmişlədir. Avropa İttifaqı komissiyası isə öz mövqelərini, “Doha raundunun uğurla başa çatması üçün çoxtərəfli liberallaşma və qaydaya-qoyma haqqında razılıq əldə edilməlidir”. Beləliklə DTT özünü anti-proteksionist “qalxan” kimi sübut etmiş olacaqdır. Daha sonrakı danışıqlarda kənd təsərrüfatı ilə bağlı məsələlər üzrə DTT rəsmisi, Doha inkişaf raundunun, gələcəyinin qeyri-müəyyən olaraq və artıq məqsəddən tamami ilə uzaqlaşmış olaraq təsvir etmişdir.

³⁸ [Understanding the WTO](#)

³⁹ Malanczuk, P. (1999). "International Organisations and Space Law: World Trade Organization". *Encyclopaedia Britannica* 442. p. 305.

Qısaca olaraq DTT-nin funksiyalarına nəzər salaq. DTT QÇT müstəvisində aşağıdakı funksiyaları icra etməkdədir:

- Bütün əldə edilmiş razılıqların həyata keçirilməsini, administrasiyasını aparır
- DTT razılıqların əldə edilməsi üçün müzakirələr açır və yekunu tətbiq edir⁴⁰

Əlavə olaraq, QÇT müstəvisində DTT milli iqtisadiyyatların bir-birinə uyğunluğunu, (xüsusi ilə xarici ticarət siyasətlərində) təmin edir, az yaxud zəif inkişaf etmiş ölkələrin DTT şərtlərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsini və onlarla əməkdaşlığı təmin edir.

QÇT müstəvisində iqtisadi arealın – vektorun ən güclü aktoru olan DTT çoxtərəfli ticari sazişlərin əldə edilməsini, onların həyata keçirilməsini təmin edir. Həmçinin razılaşmalardakı əksik nüansların aradan qaldırılması üçün DTT yenidən disputlar təşkil edir, çoxtərəfli ticari tənzimləməni təkmilləşdirir⁴¹. Həmçinin DTT milli iqtisadiyyatlar arasında mümkün maksimum uyğunluğu təmin edərək, qlobal iqtisadiyyatın qaydalarını müəyyənləşdirir. Bunun üçün DTT IMF və IBRD ilə əməkdaşlıq edir⁴². (QÇT müstəvisinin finans vektorlarını tutan bu QHT-lər haqqında biz sonrakı paraqlarda danışacağıq.

QÇT müstəvisinin digər vacib “iqtisadiyyat vektorunu” tutan qurum “Dünya Bankı”dır (the World Bank). Əsasında BMT-nin dayandığı təşkilat qlobal iqtisadi müstəvidə yoxsulluğu azaltmaq və iqtisadi inkişafı sürətləndirmək məqsədi ilə inkişafda olan ölkələrə kreditlər təklif edir. Həmçinin o, xarici investisiyaları və beynəlxalq ticarəti

⁴⁰https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/10thi_e/10thi00_e.htm

⁴¹https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_settlement_cbt_e/c1s2p1_e.htm

⁴²Sinha, Aparijita, "What are the functions and objectives of the WTO?". Retrieved on 13 April 2014.

təbliğ edir⁴³. Dünya bankı BMT-nin sosial və iqtisadi şurasının üzvüdür. Dünya bankı yoxsul ölkələrə kreditlər təklif edən digər 5 təşilatdan biridir. Həmin təşkilatlar bunlardır, International Bank for Reconstruction and Development, International Development Assosation, International Finance Corporation, Multilateral Investment Guarantee Agency, International Centre for Settlement of Investment Disputes⁴⁴. Dünya bankının əsası 1944-cü il Bretton Woods konfransında qoyulmuşdur⁴⁵. Həmin konfransa daha 3 təşkilat yaradılmışdır. Baxmayaraq ki, həmin konfransda Birləşmiş Krallıq və ABŞ ən güclü aktorlar idi, onun məqsədi qlobal əməkdaşlığı və qlobal iqtisadi sağlamlığı təmin etmək idi. Maraqlı məqam ondadır ki, ilk dünya bankı “müşəri” olan Fransa onun sərt qaydaları ilə üzləşmişdir. İlk kredit məbləği kimi 250 milyon ABŞ dolları müəyyən edilmişdir. Lakin Fransa qarşısında ciddi tələblər var idi, ilk olaraq o, Kommunist partiyasını ümumiyyətlə ləğv etməli idi⁴⁶. Elə də oldu, saatlar içərisində Fransa kommunist partiyasını ləğv etdi və kredit biraz sonra Fransa üçün təsdiq edildi. 1947-ci ildə ABŞ-ın Marşal planı fəaliyyətə başlayanda, dünya bankı üçün Avropa çətin areal halına gəldi və öz diqqətini az inkişaf etmiş qeyri-Avropa dövlətlərinə çevirdi. Yolların, dəniz limanlarının, elektrik stansiyalarının, inşasına kredit vermək daha səmərəli idi, çünki onlar birbaşa gəlir yaradan infrastrukturular idi. 1968-1980-ci illər periodunda Dünya Bankının kreditlərinə tələb olduqca yüksək idi. İnkişafda olan yaxud az inkişaf etmiş ölkələrin davamlı müraciətləri Dünya Bankının sosial xidmətlərə və digər sektorlara da kredit ayırmasına gətirdi. Bütün bu dəyişikliklərin arxasında McNamara dayanmışdı⁴⁷. Onun “tektonik menecment tərz” (bu menecmentlə bağlı

⁴³<http://www.worldbank.org/en/about>

⁴⁴https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/reser_e.htm

⁴⁵The New York Times, 2015 March 17, "France, Germany and Italy Say They'll Join China-Led Bank – jurnalın elektron istinadı - <http://www.nytimes.com/2015/03/18/business/france-germany-and-italy-join-asian-infrastructure-investment-bank.html?hp&action=click&pgtype=Homepage&module=second-column-region®ion=top-news&WT.nav=top-news>

⁴⁶Bird, Kai (1992). *The Chairman: John J. McCloy, the Making of the American Establishment*. New York, NY: Simon & Schuster. ISBN 978-0-67-145415-9.

⁴⁷Goldman, Michael (2005). *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization*. New Haven, CT: Yale University Press. ISBN 978-0-30-011974-9.

sahədir, müstəqil araşdırma tələb edir)⁴⁸ ilə kredit verilən sahələr sürətlə genişləndi, artıq xəstəxanalar, məktəblər, kənd təsərrüfatı sahələrində infrastrukturların qurulması üçün kreditlər verilirdi. Dünya bankı öz ekspansiyasını 3-cü dünya ölkələrinə də çatdırıb bilmişdi. Lakin dünya bankının kredit vermək üçün artıq resursları kifayətsiz qalırdı. McNamarının göstərişi ilə “şimal banklarından” əlavə vəsait cəlb etmək üçün tədqiqatlar başladı. 1980-1989-cu illər ərzində biz dünya bankının strukturunda ciddi dəyişiklərə şahid olduq. Prezident Jimmy Carter McNamaranı A.W.Clausen ilə əvəzlədi(!)⁴⁹. Clausen dərhal köhnə heyəti xaric edərək öz menecmentini yerləşdirdi və yeni dəyişiklər sadəcə strukturla qalmayıb dünya bankının ümumi fəaliyyət istiqamətinə də yayılmışdı. UNICEF Dünya bankını Asiya, Latin Amerikası və Afrikada milyonlarla əhəlinin sağlamlıq və təhsil dərəcələrinin aşağı salınması ilə ittiham etdi⁵⁰. 1989-cu ildən bəri isə Bankın fəaliyyətinə yeni prinsiplər əlavə edildi. Yüksələn qlobal ekoloji problemlər artıq onun da gündəliyində var idi, meşələrin qırılması, xüsusən isə Amzon, azon qatınının kimyavi tullantılardan dəlinməsi, həmçinin qlobal səhiyyə problemləri, QİÇS-lə və tuberkulozla mübarizə⁵¹. Dünya bankının sədrləri üzvlər tərəfindən səs çoxluğu ilə müəyyənləşdirilir. Maraqlıdır ki, indiyədək sadəcə 2 qeyri-amerikan sədr seçilmişdir. Hazırkı sədr isə Jim Yong Kim-dir. Öz Fəaliyyətində DTT bütün millenyumu əhatə etməsi gözlənilən 8 məqsədi qarşıya qoymuşdur. Onlar aşağıdakılardır: Yüksək həddli aclıq və kasıblıqla mübarizə, qlobal iptidai təhsilə nail olmaq, gender məsələlərini təbliğ etmək, uşaqlara qarşı zorakılığın azaldılması, ana sağlamlıq dərəcəsini artırmaq, yolucuxu xəstəliklərlə mübarizə, ekoloji sabitliyin təmini, inkişaf üçün qlobal əməkdaşlığın təbliğ edilməsi. DTT-də səsvermə ölkələrin iqtisadi gücü ilə xarakterizə edilir. Ən yüksək səs göstəriciləri ABŞ (15.85%), Yaponiya (6.84%), Çin (4.42%),

⁴⁸ Tektonik menecment – menecmentin strateji sahələrindən biridir, onun tətbiqi nəticəsində “ciddi” dəyişiklər edilir

⁴⁹ -50 Cornia, Giovanni Andrea; Jolly, Richard; Stewart, Frances, eds. (1987). *Adjustment with a Human Face: Protecting the Vulnerable and Promoting Growth*. New York, NY: Oxford University Press USA. [ISBN 978-0-19-828609-7](https://doi.org/10.1017/CBO9780511528609).

⁵¹ World Bank. ["Millennium Development Goals"](https://www.worldbank.org/en/topic/millenniumdevelopmentgoals). World Bank Group. Retrieved 31 May 2012.

Almaniya (4%), Birləşmiş Krallıq (3.75%), Fransa (3.75%), Hindistan (2.91%) və s. məxsusdur.⁵²

Beynəlxalq təşkilatların QÇT müstəvisindəki əhəmiyyətini təhlil etdikdən sonra biz beynəlxalq hökumətlər arasındakı sammitlərin “zirvələrin” təhlilinə keçə bilərik. Bu sammitlərin əhəmiyyəti ondadır ki, ən aparıcı iqtisadiyyatların təmsilçiləri müxtəlif müstəvilərdəki məsələlərə ortaq həll yolu axtarmağa çalışır. Qlobal arealda bu çoxtərəfli tənzimləmənin ən vacib elementlərindəndir. İlk olaraq biz “nəhəng səkkizliyin” təhlilini aparacağıq. Bura daxil olan ölkələr ən aparıcı iqtisadiyyatlardır. ABŞ, Kanada, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Birləşmiş Krallıq, Almaniya, Avropa İttifaqı, həmin 8-likdədir. Rusiyanın üzvlüyü isə ləğv edilmişdir. Bu məsələ ilə bağlı Koçetovun Geoiqtisadiyyat dərslərində 8-liyin “hiper şimala” yeni üzvləri buraxmaması mövzusu maraqlıdır. Bunu eyni zamanda müəllif “ştəb iqtisadiyyatı” da adlandırmışdır⁵³. G8 Forumu 1975-ci ildə Fransanın ev sahibliyi ilə fəaliyyətə başlamışdır. Bu forumda təmsil olunan ölkələrin spesifik cəhəti onların, dünya ÜDM-inin 50.1%-ini öz əllərində saxlamalarıdır (2012-ci il statistikasına)⁵⁴. G8 öz gündəliyinə iqtisadi inkişaf, böhranların idarə edilməsi, qlobal təhlükəsizlik, energetika və terrorizm kimi məsələləri əlavə etmişdir. İnkişafda olan ölkələr bu müzakirlərdən kənarda qalırlar, lakin onların özlərinin məsələlərin həllinə dair sammitləri BRICS də keçirilir⁵⁵. G8 sammitinin əsası 1973-cü il Neft Böhranı zamanı qoyulmuşdur. Böhranın çoxtərəfli tənzimləmə ilə aradan qaldırılacağını düşünən ABŞ prezidenti Nixon ilk addımları atmışdır. Tədricən başqa aparıcı dövlətlərin də bu qrupa əlavə edilməsi ilə o hazırkı halını almışdır. Məsələn, Rusiya Yeltsin rəhbərliyində ikən və kapitalistləşməyə hazırlaşdığı müddətdə bu qrupa üzvlük əldə etmişdir, sonra isə

⁵²International Bank for Reconstruction and Development (2010). [IBRD 2010 Voting Power Realignment](#) (PDF) (Report). World Bank Group. Retrieved 14 August 2011.

⁵³Koçetov, Geoeconomika, Norma, Moskva – 2010

⁵⁴http://unstats.un.org/unsd/methods/inter-natlinks/sd_intstat.htm

⁵⁵Jim O' Neill (2001). "[Building Better Global Economic BRICs](#)". [Goldman Sachs](#). Retrieved 13 February 2015.

Krımın hərbi müdaxiləsi nəticəsində o G8-dən kənarlaşdırılmışdır. Digər maraqlı məqam, G8-də Avropa ittifaqının bütöv kimi təmsil edilməsidir.

Bir çox kommentatorların “qeyri-rəsmi milyarderlər klubu” adlandırdığı qrupun özünəməxsus spesifik göstəriciləri vardır, qısaca onlarla tanış olaq⁵⁶:

- 7 yüksək inkişaf dərəcəsinə çatmış milli iqtisadiyyatlar orada rəmsil edilir (ABŞ, Birləşmiş Krallıq, Yaponiya, Kanada, Fransa, İtaliya)
- Adambaşına düşən gəlirlərin ən yüksək həddə olduğu 15 ölkədən 7-si bu zirvədə təmsil edilir
- 12 ən çox ixrac edən ölkələrin 7-si buradadır
- 10 ən çox qızıl rezervlərinə malik ölkələrin 7-si bu zirvədə təmsil edilir
- IMF 2013-cü il statistikasına görə ÜDM-inə görə ən yüksək həddli 11 ölkədən 8-i buradadır
- Mərkəzi banklarında valyuta rezervlərinin həcminə görə 30 lider ölkədən 8-i
- 9 nüvə silahına malik ölkədən 4-ü və əlavə olaraq nüvə silahını bölüşmə proqramı olan 2 ölkə (İtaliya və Almaniya)
- 9 ən çox Nüvə enerjisi istehsal edən ölkələrdən 4-ü. Baxmayaraq ki, Almaniya 2022-ci ildə bütün nüvə reaktorlarının birdəfəlik fəaliyyətini dayandıracağını açıqlamışdır. Həmçinin Yaponiya, 2011-ci il Sunami fəlakətindən sonra bir müddət nüvə reaktorlarından yoxsul qalmışdır, lakin 2001-ci ildə yenidən reaktorların fəaliyyətə başladığı məlumdur.
- 2013-cü il statistikasına görə BMT-yə ən çox donorluq edən 15 iqtisadiyyatdan 8-i
- İnsan İnkişafı İndeksi üzrə 0.9 və daha yüksək indeksə malik 4 ölkə burada təmsil edilir
- Həmçinin bu qrupdakı ölkələr dünya əhalisini 14%-ini özlərində saxlamalarına baxmayaraq dünya mal varlığının, zənginliyinin təqribən 60%-ini özlərində saxlayırlar.

⁵⁶<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2078rank.html>

İndi isə Group of Twenty – 20-lər qrupunu nəzərdən keçirək. Bu qrupun spesifik cəhəti ondan ibarətdir ki, dünyanın 20 nəhəng iqtisadiyyatlarının hökumətləri və mərkəzi bank sədrələri orada təmsil edilir. Həmin qrupa üzv dövlətlər aşağıdakılardır: Argentina, Avstraliya, Braziliya, Kanada, Çin, Fransa, Almaniya, Hindistan, İndoneziya, İtaliya, Yaponiya, Meksika, Rusiya, Sədiyyə Ərəbistanı, CAR, Cənubi Koreya, Türkiyə, Birləşmiş Krallıq, ABŞ və Avropa komissiyası və Avropa Mərkəzi Bankının rəsmiləri ilə təmsil edilən heyət. Rəsmi olaraq 1999-cu ildə fəaliyyətə başlayan qrupun məqsədi beynəlxalq maliyyə sabitliyinin təmini naminə araşdırmalar aparmaq və onu təmin etməkdir. Dünya ÜDM-inin 85%-i bu qrup ölkələrə məxsusdur⁵⁷. Maraqlı məqam 2008-ci il Vaşinqton sammitində onun G8-i əvəzləməsi ehtimalı dilə gətirilmişdir⁵⁸. Eyni zamanda qrup daxilində anti-qlobalistlər, həddindən artıq milliyətçilər olduqca sərt tənqid edilmişdir. G20-nin G8-dən əsas üstünlüyü ondadır ki, orada daha çox dövlətlər təmsil edilir və QÇT müstəvisinin “dartılaraq”, “hamarlaşdırılmasında” daha aktiv rol oynayır. Eyni zamanda daha əvvəl söhbət açdığımız “liliput strategiyası” üçün G20 tam əlverişli mühitdir ki, orada birtərəfli tənzimləmədən qaçmaq mümkündür. Lakin bununla belə, G20 sammitləri Danimarka Beynəlxalq Araşdırmalar İnstitutunun tənqidinə məruz qalmışdır⁵⁹. 2011-ci ildə yayımlanmış hesabatda görünür ki, G20 ölkələrinin özlərinin global iqtisadiyyata istiqamət verərkən digər az inkişaf etmiş dövlətləri dəhşətli dərəcədə izolyasiya edir. Bunun nəticəsində zəif inkişaf etmiş Afrika dövlətləri, eyni zamanda Mərkəzi Asiya dövlətləri kimi dövlətlər Qlobal iqtisadiyyatda öz mövqelərini itirirlər. Danimarka Beynəlxalq Araşdırmalar İnstitutunun bu tənqidini müəyyən qədər doğru hesab mümkündür. Digər maraqlı tənqid isə “Norveç Perspektivi” adlanır. Bu tənqid Noverç xarici işlər naziri Jonas Gahr Store-a məxsusdur. 2010-cu ildəki müsahibəsində nazir qeyd edir ki, G20 2-ci dünya müharibəsi bitdikdən sonra qurulən 2-ci ən böyük

⁵⁷ <https://g20.org/>, http://g20.org/about_g20/g20_members

⁵⁸ "Officials: G-20 to supplant G-8 as international economic council". CNN. 25 September 2009. Retrieved 25 September 2009.

⁵⁹ Vestergaard, Jakob (April 2011). "The G20 and Beyond: Towards Effective Global Economic Governance" (PDF). *DIIS Report*. Retrieved 25 June 2013.

qruplaşmadır. Belə ki, həmin vaxt BMT, BVF, Dünya Bankı kimi təşkilatlar qurulub digərlərinə təzyiq tətbiq edirdi və supergücü mühafizə etməyə çalışırdı. Baxmayaraq ki, Noverç yüksək inkişaf etmiş iqtisadiyyata malikdir və BMT-nin inkişaf proqramlarında 7-ci ən böyük iştirakçısıdır o Avropa İqtifaqında yer almayıb və beləliklə də G20-dən kənar saxlanılır. Eyni zamanda qlobal iqtisadiyyata istiqamət verən digər 173 aktor dövlətlər də bu qrupdan kənar qalıblar. Biz hesab edə bilərik G20-nin legitimliyi şübhəlidir və özünə qapanmış öz məqsədlərinə xidmət edən qrupdur. Yaxşı olardı ki, digər dövlətlərin nümayəndələri də bu qrupun sammitlərində iştirak etsinlər⁶⁰. 2010-cu ildə təyyarə qəzasında həyatını itirən keçmiş Polşa prezidenti Lech Kachinski G20 ölkələrinin başqa üzvləri qəbul etməmələri haqqında aşağıdakı bəyanatla çıxış etmişdir: “Poşa iqtisadiyyatı 18-ci böyük iqtisadiyyatdır. Mənim ölkəmin yeri G20 dədir. Bu çox sadə pospulatdır: 1-cisi Poşa iqtisadiyyatının həcmi, 2-cisi Poşa öz regionundakı ən böyük dövlətdir. Həmçinin biz qısa zaman kəsiyində yaxşı siyasi və iqtisadi transformasiya keçirmişik”⁶¹. 2012-ci ildə Tim Fergusson-un Forbes-ə yazdığı məqalədə Polşa prezidentinin bəyanatını müdafiə edən mövqeyi isə olduqca maraqlıdır. Fergusson hesab edir ki, G20 yeni üzvlər barəsində daha çox legitimlik əldə etməlidir⁶². 2010-cu ildə Sinqapurun BMT təmsilçisi aşağıdakı bəyanatla çıxış etmişdir: G20 ölkələrinin qəbul etdiyi iqtisadi qərarlar bütün qlobal iqtisadiyyata təsir edəcəkdir. Yaxşı olardı ki, orada digər iqtisadiyyatlar da təmsil edilsinlər⁶³. Bu iştiraklar xüsusi ilə dünya maliyyə sfreasındakı qərarların qəbulun olduqca əhəmiyyətlidir. Bir baxıma Sinqapur rəsmisi haqlıdır çünki həqiqətən 20 nəhəng iqtisadiyyatın ortaq qərar verməsi digər 173 qeyri

⁶⁰ ["Norway Takes Aim at G-20: One of the Greatest Setbacks Since World War II". *Der Spiegel*. 22 June 2010. Retrieved 27 June 2010.](#)

⁶¹ <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/110121,polska-w-g-20-warto-sie-bic.html>

⁶² <http://www.forbes.com/sites/timferguson/2012/04/09/g20-boot-argentina-include-poland/>

⁶³ ["STATEMENT BY AMBASSADOR VANU GOPALA MENON, PERMANENT REPRESENTATIVE OF SINGAPORE TO THE UNITED NATIONS". Singapore UN Mission. 8 June 2010. Retrieved 16 November 2013.](#)

üzlərin iqtisadi fəaliyyətinə ciddi təsir göstərmə imkanına malikdir. Sinqapur həll yolu olaraq Global Governance Group- yaxud qısa adıyla 3G təşkil etməyi təklif etdi⁶⁴. Bura üzv dövlətlər iri həcmli iqtisadiyyatları olan lakin G20-də təmsil edilməyən dövlətlər olacaqdı. 2010 Cənubi Koreyadakı G20 Sammitində Sinqapurun mövqeyi onun iştirakçı kimi çağırılmasına əsas yaratmışdır.

QÇT müstəvisindəki bu addımı “çoxqütblü Qlobal model” olaraq adlandırmaq mümkündür. Çünki əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi QÇT müstəvisi dartılır və üzərindəki “qırışılardan” xilas ola bilir. Bunun nəticəsində müstəvi üzərindəki subyektlər sərbəst hərəkət imkanı, maneəsiz inkişaf fürsəti qazanırlar. QÇT-nin formalaşmasındakı tarixi hadisələri biz həqiqətdə müxtəlif QÇT aktorlarını analiz edərkən izlədik. Lakin daha sistemli yanaşmanı üstün hesab edirəm. Aşağıdakı cədvəldə siz QÇT-nin əsas “vektor düzəldən” hadisələri ilə tanış olacaqsız. Bu proseslər özlərindən sonra yeni strukturların yaradılmasına, dövlətlərin qlobal müstəvidə birlikdə fəaliyyətinə şərait yaratmışdır. Eyni zamanda hesab etmək olar ki, ən əsas sahələr olan siyasi, iqtisadi, hərbi, ekoloji sahələrdə müəyyən fikir birlikləri əldə edilmişdir.

Tarix	Hadisə	Nəticə	QÇT-də Qazanılan struktur
1914-1918	1-ci dünya müharibəsi	Osmanlı İmperiyası dağıldı Avropada yeni dövlətlər yarandı Bir çox müstəmələkə dövlətlər müstəqilliklərini əldə etdi Romanovlar hakimiyyətdən getdi (Oktyabr inqilabı üçün zəmin yarandı) Və s.	Millətələr Liqası yaradıldı (kollektiv təhlükəsizlik müddəası olduqca vacib rol oynayırdı)

⁶⁴["Statement by Singapore on behalf of the Global Governance Group" \(PDF\)](#). United Nations. 2 June 2010. Retrieved 12 February 2013.

1941-1945	2-ci dünya müharibəsi	3-cü reyxin kollapsiyası Yapon imperiyasının zəifləməsi İtalyanların məğlubiyyəti Qlobal Müstəvidə 2 supergücün ortaya çıxması (ABŞ və SSR) Soyuq Müharibənin və illərlə davam edəcək “izolyasiyalı qütbləşmənin” başlaması Və s.	Millətlər Liqasının təsirsizliyinə görə BMT-nin yaradılması ABŞ-ın Marşal Planını işə salması
1989	Berlin divarının yıxılması	Almaniya yenidən birləşərək gələcəkdəki 8 nəhəngdən biri olmaq yolunda hərəkətə başladı	Gələcək G8 üzvlərindən biri artıq yüksəlmək üçün hazır idi. Dünya iqtisadiyyatındakı Kommunist və Kapitalist model arasındakı üstünlük balansını Kapitalizmin xeyrinə dəyişmişdi
6 Avqust 1945	Hiroşima və Naqasakiyə Atom bombasının Atılması	Böyük Bəşəri fəlakət və 1941-ci il Pearl Harbora hücumun ABŞ tərəfindən qisasının alınması Atom silahın istifadəsi ilə hərbi hökümranlıq haqqında iddialar Digər dövlətlərin atom və yaxud nüvə silahına malik olmaq cəhdləri SSR-in Müdafiə naminə hidrogen bombası hazırlaması	Dünya hərbi tarixində misilsiz silahların sınaqdan çıxarılması Eyni zamanda sonrakı periodda bu tip bəşəri fəlakətlərin yaşanmaması naminə Atom silahlarının istifadə edilməsi ilə bağlı bir sıra qlobal Klonevnsiyaların yaradılması Müharibə və millətlər arası konfliktlərin sülh yolu ilə həllinə görə ölkələrin öhdəliklər götürməsi

1969	Arpanet-in fəaliyyətə başlamış	Dünya kommunikasiya torunun və yüksək texnologiyaların gündəlik həyata daxil olması ABŞ-ın texnoloji üstünlüklər qazanaraq yüksəlməsi Kommunikasiyanın yeni iqtisadi areal yaratması Dünya iqtisadiyyatının ali texnogen fazaya daxil olması (Koçetov)	Qlobal Müstəvinin üzərinə kommunikasiya torunun çəkilməsi Yüksək texnologiyaların misilsiz akselarasıyası
1991 26 dekabr	SSR-in Rəsmi olaraq dağılması	2 supergücdən birinin sıradan çıxaraq Qlobal arealı ABŞ-a təslim etməsi	15 yeni dövlətin siyasi xəritəyə əlavə edilməsi Müxtəlif millətlərarası konfliktlər Dünya iqtisadi sistemində 2-likdən xilas olmaq Qlobal iqtisadi inteqrasiya milenyum qlobal iqtisadiyyatı üçün yol açılması
2001-ci il 11 sentyabr	Twin Towers-a intihar hücumu	ABŞ-ın zənn edilən müdafiə qüdrəti ilə bağlı boşluqlar Dünya siyasi arenasında "terror" termininin qazanılması Müsəlman Fobiyası və bərabərində kapital axının yeni üfüq qazanması ABŞ-ın Əfqanıstana daxil olması Ardınca İraq müharibəsi	QÇT müstəvisində terrorla mübarizə anlayışın yayılması
2007-2008	ABŞ maliyyə böhranı	Super İqtisadiyyatın tədricən zəifləyib defolt təhlükəsi ilə üzləşməsi "Time" jurnalının "bitməsi başlamsından daha az vaxt aldı" adlı üz qabığı Bank və digər maliyyə institutlarının strukturunda ciddi dəyişikliklər	QÇT maliyyə strukturunu daha da sağlamlaşdırmaq üçün addımlar atdı. Dünya iqtisadi forumunda bu məsələlər daha sıx və dərinlən müzakirə edildi

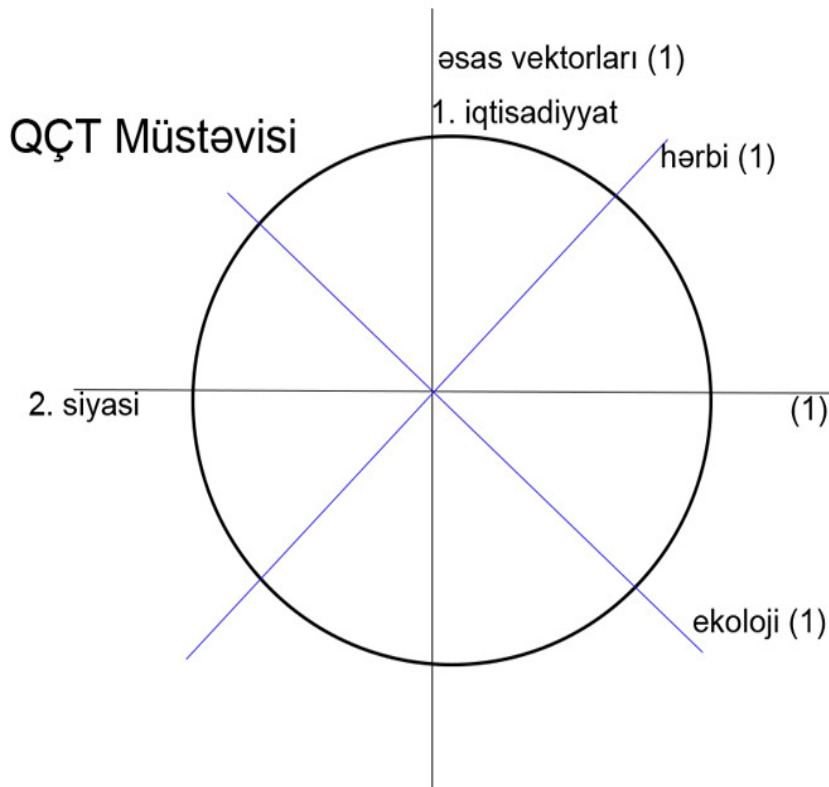
⁶⁵Cədvəl 2

Cədvəldən müşahidə edildiyi kimi bütün tarixi hadisələr ya QÇT-nin əsas aktorlarını yaratmışdır ya da ki, onların struktur dəyişikliklərinə getmələrinə səbəb olmuşladdır. QÇT öz-özünü davamlı dağıdan və yenidən quran bir müstəvi olmaqla yanaşı onun koordinatları zənn edildiyi qədər kiçik deyildir⁶⁶. QÇT bütün dövlətləri əhatə edən bir müstəvidir. Onun üzərində daha çox pay sahibi olmaq üçün dövlətlər bir –biri ilə mübarizə aparırlar. Burada əsas məsələ köhnə (ötən əsrə məxsus) daha çox ərazi əldə etməkdən daha çox, iqtisadi gücün əldə edilməsidir.

QÇT-nin strukturu ilə bağlı tez-tez işlətdiyin QÇT müstəvisi anlayışın detallı təsviri aşağıdakı kimidir. Başa düşmək və təhlil aparmaq üçün hesab etmək olar ki, QÇT bir müstəvidir. Onun üzərində çoxlu nahamarlıqlar, kələ-kötürlər, qırışqlar var. Belə olan halda subyektlər QÇT müstəvisi üzərində rahat hərəkət edə bilməyəcəklər. Lakin müxtəlif vektorlar üzrə QÇT strukturları onu “dartırlar” yəni bir növ hamarlaşdırırlar və fəaliyyəti digər subyektlərə mane olmayacaq şəkildə genişləndirmək imkanı qururlar. Biz QÇT-nin əsas “vektorlarını” belə adlandıra bilərik: siyasi, iqtisadi, hərbi, ekoloji, səhiyyə və s. maraqlıdır ki, bu məsələlərin hər biri ilə məşğul olan müxtəlif alyans, və yaxud nəhəng resurslu təşkilatlar var. Bu təşkilatlar əsas vektorları tutmaqla yanaşı təmsil etdikləri vektorun istiqamətini və yaxud “dartılma dərəcəsini” müəyyən edirlər. Visual təsvir üçün aşağıdakı qrafikə nəzər yetirək:

⁶⁵Tərtib edilmiş cədvəl <http://www.regentsprep.org/regents/global/global.cfm> səhifəsinə və digər elektron vəsaitlərdən çıxarıqlara əsasən tərəfimdən tərtib edilmişdir.

⁶⁶Bu tip analitikanı Koçetovun “Geoiqtisadiyyat” dərslərinə əsasən etmişəm.

Sxem 1

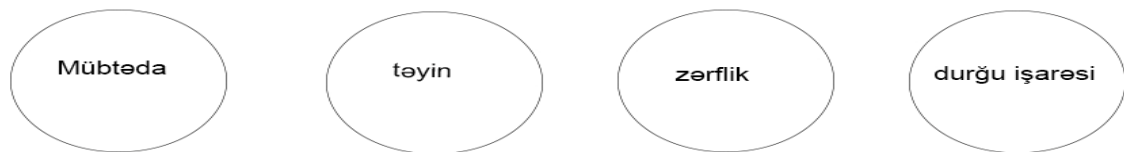
Yuxarıdakı şəkildə şərti qaydada çevrəni QÇT müstəvisi kimi qəbul edək. Onun əsas vektorları iqtisadi, siyasi, hərbi, ekoloji və təsvirdə yer almayan bir çox digər vektorlardır. Bu vektorlar müxtəlif beynəlxalq hökumətlərarası institutlar tərəfindən⁶⁷ tutulur və dartılır. Məslən, iqtisadi vektoru DTT tutur və üzv dövlətlərə bir biri ilə daha liberal iqtisadi tərəfdaşlıq imkanı yaradaraq müstəvinin bu vektorundakı “qırışlıqları” aradan qaldırır. Koçetovun geoiqtisadiyyat kitabının ilk fəslində dünyaya verdiyi təsvirlərdən biri məhz “dünya yumulur” şəklində idi. Belə qənaətə gəlmək olar ki, dünya əslində ticari maneələrin və digər maneələrin aradan qalxması isə bir növ “kiçilir” yaxud daha balaca yer halına gəlir – yəni kommunikasiya asanlaşır və ucuzlaşır.

⁶⁷Bura sadəcə qlobal QHT-lər deyil, konvensiyalar, beynəlxalq qəbul edilmiş qərarlar və qlobal mühitin bütün requlyasiya edən obyektləri daxildir

Əvəzində isə konsultasiyalar çoxalır, son zamanlar statistikalarda müşahidə edilən odur ki, iqtisadi subyektlər konsultasiya xərclərini xeyli artırırırlar. İqtisadi subyektlərin hansı coğrafi arealda yerləşməsindən asılı olmayaraq onların bir biri ilə ticari və digər əməkdaşlıq imkanlarının genişlənməsi yeni bazarların yaranması iqtisadiyyatın intensiv “genişlənməsi buna şərait yaradır.

QÇT-nin necə işlədiyini başa düşmək üçün üsə onun sintaksisinə baxmağı məqsədəuyğun hesab edirəm. Onun mübtədası, xəbəri, təyini olacaq və şübhəsiz durğu işarəsi. Daha anlaşılıqlı olması üçün şəkil 2-yə baxaq:

QÇT-nin sintaksisi

⁶⁸Sxem 2

Mübtəda QÇT müstəvisindəki əməliyyatları aparan subyektlər olacaqlar. Həmin subyektlər dövlətlər qlobal hökumətlərarası təşkilatlar, alyanslar və s. ola bilər. Onlar yekdilliklə öz qəbul etdikləri qərarları (bu təyin olacaq) tətbiqə başlayırlar (həmin tətbiqin hərəkət xüsusiyyətini biz zərflikdə müşahidə edirik).

Bir misal 1945-ci il BMT-nin yaradılması ilə birlikdə biz atom nüvə və digər kütləvi qırğın silahlarının istifadəsinə qarşı qəbul edilmiş qlobal konvensiyayı müşahidə

⁶⁸Model şərti xarakter daşıyır, daha sistemli yanaşma üçün tərtib edilmişdir

etdik. Bu konvensiyta həqiqətdə olduqca təcili idi. Onun tətbiqində subyektlər dövlətlər və BMT təhlükəsizlik şurası idi. Təyin kimi biz konvensiyayı görürük onun tətbiqindəki hərəkəti xüsusiyyətləri isə zərflikdə qruplaşdırı bilirik. QÇT-nin sintaktik modeli bizə bu müstəvidəki əməliyyatların tam dəqiq xarakteristikasını verməyə imkan verir.

1.2 Milli valyuta strategiyasının mahiyyəti, vəzifələri, formalaşması xüsusiyyətləri

Strategiya – bu yunan mənşəli hərbi termin olub, “ordu rəhbərliyi sənəti” yaxud komandir yaxud generallıq anlamına gəlməkdədir⁶⁹. Strategiya ən yüksək ali planı xarakterizə edən kateqoriyadır. Strategiyanın tətbiqi üçün bir neçə bacarıq tələb olunur ki, onlar tətbiqatlar, logistika, resurs bölgüsü, effektiv idarəetmə və s. dir. 6-cı əsrdə Şərqi Roma İmperiyasında istifadə edilən terminlə Avropalılar yalnız 18-ci əsrdə tanış ola bildilər. Hərbi arealdan siyasi areala doğru strategiyanın keçisini müşahidə etmək olardı. Strategiya çox vacib kateqoriyadır, çünki istənilən halda resurslar məhdud qarşıya qoyulan məqsəd isə resursların üstündədir⁷⁰. Strategiya orqanizasiyaların ən üst idarəsində müəyyənləşdirilir və onu konyunkturaya uyğunlaşdırmağa çalışır. Strategiya ilə birlikdə strateji planlaşdırma və strateji təfəkkür kateqoriyaları da istifadə edilir. Stragiya yeni texnikalar qazanarkən onun istifadəsi və ona verilən təriflər də zaman ərzində dəyişmişdir. Henry Mintzberg McGill Universitetindəki mühazirələrində stratejiyanı “qərarların qəbulunun şablondaşdırılmış axını” kimi tərif etmişdir⁷¹. Bununla

⁶⁹Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, on Perseus

⁷⁰Bu bir növ iqtisadiyyatı xarakterizə edir, məhdud resurslar və resursların üstündə məqsədlər

⁷¹<http://faculty.fuqua.duke.edu/~charlesw/LongStrat2010/papers/class%2010/Patterns%20of%20Strategy%20Formulatıon.pdf>

bərabər Mac McKeown strategiyayı “gələcəyi formalaşdırmaq” adlandırmışdır. Mc Keown hesab edir ki, insan gələcəyi mümkün maksimum yaxşı ola biləcək hala gətirmək üçün cəhdlər edir və bu cəhdlər ərzində strategiyadan istifadə edir. Yəni sonrakı məqsədlərin reallaşmasına naminə müxtəlif resurslardan imtina edir, daha çox vaxtını buna sərf edir, daha çox tədqiqatları bu istiqamətdə aparır. Doktor Vladimir Kvint isə hesab edir ki, strategiya gələcək uzunmüddətli, davamlı uğuru təmin etmək üçün lazımlı doktrinin tapılması, formulyasiya edilməsi və inkişaf etdirilməsidir⁷². Bütün bu tərifləri doğru hesab etmək olar. Lakin daha vacib məqam strategiyanın müxtəlif tərifləri deyil onun komponentləridir. Strategiya komponentlərinə dair ən keyfiyyətli izah professor Richard P. Rumeit-ə məxsusdur. O stratejiyanı “problem həlli” hesab edirdi (2011)⁷³. Yaxşı strategiya onun altında nüvə olması ilə müəyyənləşir. Həmin nüvə 3 komponentdən ibarətdir: 1) diaqnoz, 2) bələdçilik, 3) əlaqədar hərəkət planı. Daha geniş təsvir versək, əvvəlcə problem müəyyənləşdirilir, onun dəqiq xarakteristikası, səbəbləri, araşdırılır. İkinci komponentdə biz mümkün həll yollarını axtarır yəni bələdçiyə sığınırıq. Üçüncü mərhələdə əgər biz birinci və ikinci mərhələni uğurla başa vurmuşuqsa dərhal uyğun hərəkət planına baş vururuq. Bu tip komponentlərin ardıcıl istifadəsini keçmiş ABŞ prezidenti John F. Kennedy istifadə etmişdir⁷⁴. Bəli söhbət “Kuba Nüvə Böhranından” gedir. Modern biznes və menecment ədəbiyyatlarında isə stratejiya ilə bağlı teoremlər biraz daha müxtəlifdir lakin mahiyyətə digərləri ilə eynilik kəsb edir. 1960-cı illərdən etibarən biznes ədəbiyyatlarında “rəqabət” və “stratejiya” kateqoriyaları daha geniş yer almağa başladı⁷⁵. Alfred Chandler 1962-ci ildə yazırdı ki, strategiya uzunmüddətli zaman kəsiyində qarşıya qoyulmuş məqsədlərin realizə üçün resursların bölgüsü və hərəkət

⁷²Kvint, Vladimir (2009). [The Global Emerging Market: Strategic Management and Economics](#)

⁷³ [American Rhetoric-President John F. Kennedy-Cuban Missile Crisis Address to the Nation-22 October 1962](#)

⁷⁴ [American Rhetoric-President John F. Kennedy-Cuban Missile Crisis Address to the Nation-22 October 1962](#)

⁷⁵Kiechel, Walter (2010). [The Lords of Strategy](#). Harvard Business Press. ISBN 978-1-59139-782-3.

planıdır⁷⁶. Michael Porter isə tamam fərqli mövqedən yanaşaraq strategiyayı, “müəssisə hansı məqsədləri qarşıya qoymalıdır, necə rəqabət aparmalıdır və qarşıya qoyulan məqsədlər naminə hansı siyasətdən istifadə etməlidir” kimi tərif edirdi.⁷⁷ Strategiya ilə bağlı ən modern tərif isə Henry Mintzberg-ə məxsusdur. Həqiqətdə isə o strategiyaya 5 tərif birdən vermişdir⁷⁸: 1998

- strategiya plandır: o məqsədlərə nail olmaq üçün birbaşa hərəkəti planı xarakterizə edir, bunu strateji planlaşdırma ilə oxşar hesab etmək olar
- strategiya modeldir: o nəzərdə tutulan və planlaşdırılmış ardıcıl davranışların müşahidəsidir
- strategiya pozisiya almaqdır: brendlərin, müəssisələrin, əmtəələrin, liberal bazarda yerləşdirilməsidir. Belə olan halda pozisiya-mövqe daha çox müəssisədən asılı olmayan kənar faktorların təsiri altında formalaşır.
- Strategiya hiylədir: o spesifik maneəvərlərin və sürətli qəbul edilmiş qərarların müsbət nəticəsidir.
- Strategiya perspektivdir: icra edilən strategiyaya “biznes nəzəriyyəsi” aspektindən baxdıqda onda bütün gələcək fəaliyyətin hərəkəti planının əhatə edildiyini görə bilirik

Milli valyuta strategiyası, mövcud qlobal, regional, daxili iqtisadi konyuktura əsas alınaraq dövlətin və mərkəzi bankın milli valyuta ilə həyata keçirdiyi əməliyyatlardır. Bu əməliyyatlar nəticəsində ümumi iqtisadi səmərəlilik əldə edilməsi hədəflənməkdədir. Bura həm mərkəzi bankın xarici valyuta və əlvan metalları rezerv etməsi həm ölkədəki valyuta kotirovkalarının gündəlik müəyyənləşdirilməsi həm də valyuta ilə bağlı digər tənzimləmələr daxildir. Məsələn ondadır ki, biz valyuta strategiyasına tərif verərkən belə

⁷⁶Chandler, Alfred *Strategy and Structure: Chapters in the history of industrial enterprise*, Doubleday, New York, 1962.

⁷⁷Porter, Michael E. (1980). *Competitive Strategy*. Free Press. ISBN 0-684-84148-7.

⁷⁸Mintzberg, H. Ahlstrand, B. and Lampel, J. *Strategy Safari : A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management*, The Free Press, New York, 1998.

bütün komponentləri əhatə edə bilmirik. Çünki iqtisadiyyatın makromodeli kifayət qədər bir-birinə diffuziya etmiş komponentlərdən ibarətdir. Bu diffuziya etmiş komponentlər şəraitində dəqiq tərif vermək üçün daha uzunmüddətli araşdırma tələb olunur. Milli valyuta strategiyası ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsində yer alır. Yəni o daha böyük bir planın bir mərhələsini təşkil edir. Söhbət üst milli strategiyadan gedir. Lakin yenə də onu “mərhələ” adlandırmaq olmaz, çünki milli valyuta strategiyası həyata keçirilərkən digər komponentlərində dəyişdiyinə və qarşılıqlı təsirinə şahid oluruq. Daha sonrakı paragraflarda bəhs edəcəyim “valyuta müharibələri” haqqında təhlil apararkən biz komponentlərin bir-birinə diffuziyasına və onların qarşılıqlı təsirinə şahid olacağıq. Qlobal müstəvi eyni zamanda iqtisadi areal üçün müharibə zəminidir. Müxtəlif kommentatorlar bu yeni konyukturaya “iqtisadi müharibələr” deyirlər (Koçetov, Çernaya və s.). Həqiqətdə biz bir ölkənin digərinə qarşı iqtisadi üstünlük əldə etmək cəhdlərini iqtisadi müharibə kimi başa düşə bilərik. Xüsusi ilə qlobal çoxtərəfli tənzimləmə şəraitində iqtisadi üstünlük gələcəkdə iqtisadi təhlükəsizliyin zəmanətçisi olacaq. Çünki rəqib iqtisadiyyatın qalib gəlmək üçün yerinə yetirməsi gərəkən bir mərhələ daha olur, rəqib iqtisadiyyatla eyni həcmə, gücə sahib olmaq. Milli valyuta strategiyasının birinci vəzifəsi milli valyutanın sabitliyinin təminatıdır. Bu sonrakı mərhələdə iqtisadi sabitliyə zəmin yaradır. Əgər milli valyutanın əcnəbi valyutalar qarşısında kəskin qiymət dəyişiklikləri tənzimlənməsə, həmin iqtisadiyyatın valyuta bazarı spekulasiya arenasına çevriləcək və real sektorun inkişafına güclü maneə yaradacaq. Milli valyuta strategiyasının ikinci vəzifəsi xarici ticarət əlaqələrində milli valyutanın daha geniş istifadəsinin və onun etibarlılığının təminatıdır. Bu halda valyuta strategiyasının vəzifələrinin bir-birindən asılı olduğunu, bir-birinə diffuziya etdiyini müşahidə edirik. Milli valyuta strategiyasının üçüncü vəzifəsi ölkə iqtisadiyyatındakı subyektlərin idxal və ixrac əməliyyatların milli valyutaya görə gəlir əldə etməsidir. Milli valyuta strategiyası dövlətin iqtisadi inkişafı əsasında formalaşır. Dövlətin iqtisadi inkişafı isə 1-ci regional 2-ci qlobal konyukturadan asılı olaraq istiqamət alır. Valyuta müharibələri şəraitində milli

iqtisadiyyatlar öz milli valyuta strategiyalarını bu konyukturtaya uyğunlaşdırmalı olurlar. Yəni çox sürətli hərəkət halında olan qlobal maliyyə bazarları milli valyuta strategiyasına təsir göstərəcək. Onun istiqamətini hər gün, hər saatdəyişdirəcək. Belə olan halda davamlı analitik təhlil tələb olunur.

Biz hesab edə bilərik ki, milli valyuta strategiyası valyuta müharibələri şəraitində formalaşır. Bunun digər bir adı isə rəqabətli devaluasiyadır. Mahiyyət etibari ilə valyuta müharibəsi yaxud rəqabətli devaluasiya bir ölkənin digər bir ölkənin valyutasına tətbiq etdiyi aşağı dərəcəli valyuta mübadilə dərəcələridir⁷⁹. Bu siyasət tətbiq edildiyi halda ucuzlaşdırılan valyutanın mənsub olduğu iqtisadiyyatın ixracı ucuzlaşacaq, idxalı isə bahalaşacaq. Bunu həmin iqtisadiyyatın idxal ixrac qiymətlərinin kros valyuta kurslarında müşahidə etmək mümkündür. Valyuta müharibəsində hücum altındakı iqtisadiyyatın ixracına tələb yüksələrkən, xammal idxalı sürətlə bahalaşır və nəticədə daxili istehsalat bundan zərər zəkir. Bu strategiyanın tətbiqi “valyuta müharibəsi” adlanır. Belə iqtisadi konyukturada regional iqtisadi liderin dəyişilməsi və hətta digər ölkələrin bu konyukturunu öz xeyirlərinə istifadəsi ilə birlikdə daha ciddi iqtisadi problemlər yarana bilər.

Milli valyuta strategiyasının formalaşmasında valyuta müharibələri çox böyük rol oynayır. Bu səbəbdən valyuta müharibələrini daha dərinlən araşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirəm.

Milli iqtisadiyyatlar öz valyuta strategiyasında bir sıra hallarda devaluasiyaya gedirlər. İqtisadçı Richard N. Cooper yazır ki⁸⁰, əks devaluasiya milli iqtisadiyyat üçün olduqca travmatik təsirlər yarada bilər və əksər hallarda hökumət dəyişikliyinə səbəb ola bilər. Milli valyuta strategiyasında devaluasiya aparılması əhalinin həyat standartlarını və

⁷⁹ [Cooper 1971](#), p.3

⁸⁰ 1971 Princeton Universiteti, inkişafda olan ölkələrdə valyuta devaluasiyası

onların satınalma paritetini aşağı salacaq. Həmçinin bu tədbir özü ilə birlikdə inflyasiya riskini gətirəcək. Əlavə təsir olaraq isə xarici borclanmaya tələb varsa, (biz bu haqda fəslin əvvəlində beynəlxalq maliyyə institutlarından bəhs etmişik) həmin kredit olduqca baha başa gələcək (əgər həmin borclar xarici valyutaya görə nominasiya edilibsə), digər təsir isə xarici investorların həmin milli iqtisadiyyata maraqlarının azalması olacaq. 21-ci əsrdə qlobal iqtisadi arealda zəif iqtisadiyyata malik dövlətlərin devaluasiyaya meyl etdikləri güclülülərin isə bu tip milli valyuta strategiyasından yayındıqlarını müşahidə etmək olur. Valyuta müharibələrinin milli valyuta strategiyasının formalaşmasındakı əsas faktor olduğunu artıq əvvəlki paragraflarda qeyd etmişdik, indi onun işləmə mexanizmini təhlil edək. Devaluasiya etmək istəyən dövlət istənilən halda bunu BVF standartları çərçivəsində edəcəkdir. Çünki BVF QÇT müstəvisinin iqtisadiyyat vektorunu tutan əsas qlobal QHT-lərdən biridir. 1930-cu illərdə dövlətlər özlərinin Mərkəzi Banklarının fəaliyyətində daha direktiv kontrol sahibi idilər. Yəni valyuta müharibələri daha “şiddətli” şəkildə baş verirdi⁸¹. 1970-ci illərdə isə Bretton Woods sisteminin kollapsiyası ilə birlikdə ölkələr öz valyutalarının mübadilə qiymətlərini dəyişməklə qlobal bazarlarda daha çox təsir imkanı qazanmışlardır. ABŞ-ın dollar ilə hökümranlığı buna tipik misaldır. Başqa bir misal kimi biz Yaponiyanın amerikan avtomobil bazarına aşağı qiymətlərlə avtomobillər təklif edərək nəhəng bazar payı qazanmalarını, gətirə bilirik⁸². Baxmayaraq ki, ölkələrin mərkəzi bankları bazardakı devaluasiya təsirinə müdaxilə edə bilirlər, əgər o öz valyutasını başqa ölkələrdə satın alınması üçün satarsa bu proses əksinə gedəcək və valyuta zəifləyəcək. Praktikada isə mərkəzi banklar özlərinin “idarə edilən mübadilə limitlərini” tətbiq edirlər, buna iqtisadi ədəbiyyatlarda fiksə edilmiş valyuta kursları kimi rast gəlinir. Göründüyü kimi milli valyuta strategiyasında mərkəzi bankların fəaliyyəti birbaşa təsir yaradır. Bununla yanaşı onun öz valyutasını “qorumaq” üçün refleksləri də milli valyuta strategiyasını formalaşdıran əsas faktorlardan biridir. Sonuncu metod kimi

⁸¹[Rothermund 1996](#), pp. 6–7

⁸²Prof. R.Həsənovun mühazirəsində nümunə çəkdiyi xarici iqtisadi ticarət modelidir.

biz mərkəzi bankların ani valyuta “yüksəlmələrini”, beynəlxalq valyuta bazarlarında “buğa” tendensiyası adlanır, əvvəlcədən “iflicetmə”, yəni lazımi marağ səviyyəsində saxlayaraq spekulyatorların cəhdlərinin qarşısını almalarını misal gətirə bilərik. Bunu təcrübədə 2-ci dünya müharibəsindən sonra zəifləmiş ölkələrin mübadilə normalarını ölkənin daxili iqtisadi tələbi səviyyəsində fiksə etmələri ilə müşahidə etmişik. Əgər bir ölkə devaluasiya tətbiq edərsə bazar qüvvələrinin valyuta üzərindəki yuxarı təzyiqini aradan qaldırmaq üçün mübadilə normalarını kontrolda saxlamalıdırlar. Belə halda isə “mümkünsüz trinity dilemması” ilə qarşı-qarşıya qalacaqlar. Milli valyuta strategiyasında digər mühim anlayış “Quantitative easing” adlı anlayışdır. Milli valyuta strategiyasında bu taktikadan gözlənilən, potensial iqtisadi durğunluğun – staqnasiyanın qarşısının alınması üçün istifadə edilir⁸³. Bunun üçün mərkəzi bank ölkədəki pul təklifini yüksəldir və daha çox miqdarda vəsaiti açıq bazar əməliyyatları ilə dövriyyəyə salır. Bu taktika düzgün istifadə edilmədikdə inflyasiya riskini də özündə daşımaqdadır. “Miqdarda asanlaşdırma” –(bu hərfi tərcümədir) ilk dəfə Yaponiya bankı tərəfindən istifadə edilmişdir. 2007-ci ildə qlobal maliyyə böhranın ilkin effektləri müşahidə edilməyə başlayanda ABŞ, ardınca Birləşmiş Krallıq daha sonra da Avropa İttifaqı bu taktikadan istifadə etmişlər⁸⁴. 2010-cu ildə isə kəmiyyət asanlaşdırma taktikasının 2-ci raundu ABŞ Federal Rezervləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. Dövriyyəyə əlavə 600 milyard dolların daxil olması, başqa milli iqtisadiyyatların kommentlərinə səbəb oldu. Çin, Almaniya, Braziliya rəsmiləri hesab edirdilər ki, dövriyyədə bu qədər əlavə dolların olması inkişafda olan iqtisadiyyatlar “kapital soxulmalarına” səbəb olacaq. Çin Xalq Bankının rəhbəri Zhou Xiaochuan, “kəmiyyət asanlaşdırmanın” 2-ci raundunu ABŞ ilə rəqabət üçün əlverişli şərait adlandırmışdı. Barack Obama isə bu taktikanın bütün qlobal iqtisadiyyat üçün ən səmərəlisi olduğunu bəyan etmişdi. Valyuta müharibələrinin xronoloji inkişafını təhlil etdikdə biz bir neçə mərhələni müşahidə edirik. Birincisi 1930-cu illərdə olan

⁸³James Mackintosh (28 September 2010). "Currency War". [The Financial Times](#). Retrieved 11 October 2010.

⁸⁴Gavyn Davies (4 October 2010). "The global implications of QE2". [The Financial Times](#). Retrieved 4 October 2010.

mərhələdir. Napolyon müharibələri vaxtı milli iqtisadiyyatlar öz daxili sənayələrini qorumaq üçün proteksionist iqtisadiyyata meyl edirdilər. Yəni milli iqtisadiyyatlar bir-biri ilə rəqabət üçün idaxlı limitləyir, ixracı isə maksimum stimullaşdırmağa çalışırdılar. Qızıl standartı konyukturasında bu oldquca əlverişli taktika idi. Milli valyuta strategiyası mövqeyindən də səmərli hesab etmək olardı. Valyuta müharibələrinin 2-ci mərhələsi “böyük depressiya” illərinə təsadüf edir.⁸⁵ Ölkələrin qızıl standartdan imtina tendensiyasının genişlənməsi valyutanın dəyərəinin düşməsi, işsizliyin artması ilə davam edirdi. Bir çox milli iqtisadiyyatlar işsizliyi ixrac edərək “dilənçi sənindir qonşu” taktikasına sığınmışdılar. Valyuta müharibələrinin 3 böyük aktyoru ABŞ, Birləşmiş Krallıq və Fransa qütbləşmişdilər. ABŞ və Fransa Birləşmiş Krallığın sterlinqin dəyərini bazar qüvvəsinin əksinə olaraq artırılması cəhdini dəstəkləyirdilər. 1929-cu il Wall-Street defoltundan sonra Fransa Sterlinqə inamını itirmiş və sahib olduğu valyuta rezervlərini əldən çıxartmağa başlamışdır. Birləşmiş Krallıq və ABŞ dərhal kapital daxilolmalarının sterilizasiyasına başladılar (qızıl rezervlərini saxlamaqla). Bu faktorlar isə sterlinqin 1931-ci ilə böhra uğramasına səbəb oldu. Böyük depressiya illərindəki valyuta müharibələri 1936-cı ilə Triparti monetar sazişi ilə bitmişdir⁸⁶. Bretton Woods periodunu yəni, 2-ci dünya müharibəsindən 1971-ci ilədək olan zaman dilimini, valyuta müharibələri üçün olduqca sakit bir period hesab etmək olar. Çünki qlobal iqtisadi inkişaf bu dövrdə çox sürətli idi, ölkələrin valyuta müharibəsinə ehtiyacları qalmamışdı demək olar. 1973-cü ildən 2000-ci illərdə olan period yeni valyuta müharibələri üçün “sülh” olduğu zamanlar idi. Lakin milli iqtisadiyyatlar öz valyuta stratejiyalarını formalaşdırarkən, ola biləcək valyuta müharibəsinə yol verməməyə çalışırdılar amma özlərinə qarşı ola biləcək bir valyuta müharibəsi təhlükəsi üçün tədbirlər görürdülər. Məsələn 1992-ci ildə Birləşmiş Krallıq funt-sterlinqi Avropa Mübadilə Mexanizmindən

⁸⁵Ambrosius, G., and W. Hibbard, *A Social and Economic History of Twentieth-Century Europe* (1989)

⁸⁶Ilip Coggan, ed. (2011). "passim, see esp Introduction". *Paper Promises: Money, Debt and the New World Order*. Allen Lane. ISBN 1846145104.

çəkməyə məcbur qaldı və razılaşıdırıldığı kimi funt-sterlinqi Avropa Mübadilə Mexanizmindən aşağı dərəcədə saxlaya bilmədi⁸⁷. Nəticədə George Soros spekulasiya etdi və 1 milyard funt sterlinq qazandı. Təbii ki, hazırki inflyasiya şərtlərini daxil etdikdə bu məbləğ daha yuxarı görünəcəkdir. 1997-ci ildə Birləşmiş Krallıq xəzinədarlığı dəyən zərərin 3.4 milyard funt sterlinq olduğunu açıqlamışdır. 1997-ci ildə Asya iqtisadi böhranın yüksəldiyi vaxtda, asiyalı milli iqtisadiyyatlar BVF-nin ağır şərtlərini qəbul etməyə məcbur qaldılar⁸⁸. Öz öhdəliklərini aşağı qiymətlərlə satmalı oldular. 2000-ci ildən etibarən isə həmin milli iqtisadiyyatlar öz valyutalarını aşağı dəyərdə saxlamağa davam etdilər, nəticədə ölkəyə daxil olan idxal əmtəələr daha ucuza başa gəlirdi. Əhalinin əmtəələrlə təminində yüksək keyfiyyət müşahidə edilirdi. Milli valyuta strategiyasının mahiyyətini, vəzifələrini və formalaşması xüsusiyyətlərini yekun olaraq belə təsvir edə bilərik, onun mahiyyəti ölkə iqtisadiyyatının sabit davamlı inkişafı təşkil edir. Milli valyuta strategiyasının əsas vəzifəsi milli valyutanın sabitliyini ona qarşı mümkün spekulasiyaların qarşısını almaqdır. Milli valyuta strategiyası valyuta müharibələri şəraiti altında xüsusi konyunkturada formalaşdırılır. Onun realizəsini, iqtisadi-strateji əhəmiyyətli plan hesab etmək olar.

II.Fəsil

Beynəlxalq Valyuta Sisteminin təşəkkülü və inkişafı xüsusiyyətləri

⁸⁷George Soros. George Soros. Retrieved November 25, 2011.

⁸⁸Though developing economies were encouraged to pursue export led growth – see [Washington Consensus](#).

Beynəlxalq valyuta sistemi yaxud beynəlxalq monetar sistemi – ayrı-ayrı milli dövlətlər tərəfindən razılaşdırılmış qaydaları özünə ehtiva edir. Beynəlxalq valyuta sistemi xarici ticarəti dəstəkləyir, birbaşa xarici investisiyalar üçün əlverişli şərait yaradır və qlobal kapital hərəkətlərinə – kapital miqrasiyalarına əlverişli şərait yaradır. Beynəlxalq valyuta sistemi xarici ticarətdə alıcı və satıcılara müxtəlif valyutalarla ticarət imkanı yaradır, hətta bu ödənişlər sonrakı tarixdə həyata keçirilsə belə bunun üçün uyğun valyuta mübadilə kətirovkaları əvvəlcədən müqavilə ilə göstərilə bilər. ABŞ birjalarında biz bu halları fyuçers qiymətlər kimi müşahidə edə bilərik. Uğurlu əməliyyat etmək və inam qazanmaq üçün beynəlxalq valyuta sistemi qeyri-balans yarada biləcək maneələrdən xilas olmalıdır. Öz inkişaf xronologiyasında biz beynəlxalq valyuta sisteminin ayrı-ayrı müqavilə, saziş və s. ilə formalaşdığını müşahidə etmişik. Lakin digər aspektdən onun əsas arxitekturası 1944-cü il Bretton Woods konfransında qoyulub deyə bilərik.

2.1 Milli valyuta strategiyasının formalaşması xüsusiyyəti

Milli valyuta hər bir suveren dövlətin sahib olduğu, pul nişanıdır. Həmin pul nişanı ilk növbədə ölkə daxilində işləyən mübadilə vasitəsidir ⁸⁹. Milli valyuta xarici ticarət əsnasında digər valyutalarla qarşı-qarşıya gəlir – mübadilə edilir. Bu mübadilə zamanı valyuta kətirovkası ya milli valyutanın xeyrinədir yaxud da, əksinə. Bu zaman milli iqtisadiyyatın tənzimləyici institutları müxtəlif milli valyuta strategiyalarına müraciət edirlər. Həmin taktiki “alətlər” hesabına milli iqtisadiyyat öz “geniş zamanlı” milli valyuta strategiyasını formasiya edir. Bir milli iqtisadiyyatın sahib olduğu milli valyuta digər milli iqtisadiyyatın sahib olduğu valyuta qarşısında ucuz, yaxud bahadır. Bunu “satılma pariteti” vasitəsi ilə müəyyənləşdirirlər. Əcnəbi ədəbiyyatlarda “Purchasing

⁸⁹İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti 2, s102,

Power Parity – PPP” kimi qeyd edilən iqtisadi kateqoriyanın mahiyyəti, əlaqədar valyutanın digər valyutalarda dəyərini müəyyənləşdirilməsidir⁹⁰. Satınalma pariteti bəzi konyunkturalarda eyni miqdarlı 2 müxtəlif valyuta ilə əmtəə səbətində yerləşəcək əmtəə miqdarına əsaslanır. Məsələn, eyni miqdarlı ABŞ dolları və Avro ilə əmtəə səbətini nə qədər doldurmaq mümkündür? Satınalma pariteti bizə imkan verir ki, 2 müxtəlif valyuta arasındakı mübadilə göstəricilərini müəyyənləşdirək. PPP konsepsiyası həqiqətdə “School of Salamanca” – salamanka məktəbində 16-cı əsrdə yaranıb. Lakin uzun təkmilləşdirmə yolu keçmişdir. 1918-ci ilə Gustav Cassel tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. PPP konsepsiyası “bir qiymət qanununa” əsaslanmaqdadır. Lakin Gustav Cassel təkmilləşdirməsində belə tranzaksiya xərcəri, ticarət bariyerləri nəzərə alınmamışdı. İdentifikasiya edilmiş bütün əmtəələr ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatlarda eyni qiymətə malik olacaqdı. Digər maraqlı məqam ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatlar daxilindəki inflyasiya göstəricilərinin müxtəlif olmasıdır. Satınalma paritetinin dəqiq müəyyən edilməsi milli valyuta strategiyasının əsas məğzini təşkil edir. Satınalma pariteti ilə bağlı ən məşhur tətbiqetmə Geary-Khamis nəzəriyyəsidir- Beynəlxalq dollar⁹¹. Nəzəriyyəyə görə mübadilə müxtəlif milli iqtisadiyyatların valyutaları bir-birinə görə nominal olaraq müəyyənləşdirilir. Lakin bu halda analiz doğru tətbiq edilsə belə qısa və uzunmüddətli yayımlar müşahidə etmək mümkündür. Bu çatışmazlıqla bağlı Balassa-Samuelson teoremi olduqca maraqlıdır⁹². Lakin real valyuta mübadilə göstəriciləri ilə satınalma paritetindən əldə edilən valyuta mübadilə göstəriciləri arasında biz fərqləri müşahidə edirik. Məsələn, Dünya Bankının inkişafetmə indikatorlarına görə Geary-Khamis dolları 1.8 Çin yuanına bərabərdir, bununla bərabər real birja qiymətləri müxtəlifdir. Digər bir misal Hindistan iqtisadiyyatının adambaşına düşən ÜDM-i 1704 ABŞ dolları ikən satınalma pariteti 3608 ABŞ dolları təşkil edir. Digər bir ekstremumu biz Danimarka

⁹⁰ Krugman and Obstfeld, International Economics,

⁹¹ Handbook of the International Comparison Programme, Methods of aggregation,

⁹² Bahmani-Oskooee, Mohsen & Nasir, Abm (2005), "Productivity Bias Hypothesis and the Purchasing Power Parity: A Review Article", *Journal of Economics Surveys* 19 (4)

iqtisadiyyatında müşahidə edəcəyik, adambaşına düşən ÜDM 62100 ABŞ dolları, satınalma pariteti göstəricisi 37304 ABŞ dolları⁹³. Biz satınalma paritetini ölçərkən, müxtəlif çətinliklərlə rastlaşacağıq. Birincisi, müxtəlif ölkələrdə əmtəə səbətində müxtəlif əmtəələr yer alacaq, ikincisi ola bilsinki əmtəə səbətinə qoyduğumuz əmtəələrin qiyməti əmlak qiymətlərinin üstündə olsun, üçüncüsü, ola bilsinki bu qiymətlər “əyləncə sektorunun” qiymətlərindən ucuz olsun. Həmçinin biz bura əmtəə və xidmətlərin keyfiyyəti indeksini əlavə etməmişik. Bunu da əlavə etdiyimiz təqdirdə ciddi, çoxtərəfli hesab konfliktini yaranacaq. Eyni zamanda seçilmiş əmtəələrin milli iqtisadiyyatlarda istehlak edilmə göstəricisi də fərqlidir, məsələn, Amerikanlar daha çox çörək istehlak edirlər, çinlilər daha çox düyü. Satınalma pariteti ilə bağlı digər bir məqam lokal iqtisadi, təbii-coğrafi konyunkturadır. Məsələn, 1 qalon benzinin qiyməti 2005-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanında 0.91 dollar ikən, bu göstərici Norveçdə 6.27 dollardır⁹⁴. Milli valyuta strategiyasını formalaşdırarkən real mübadilə göstərcilərini öyrənmək olduqca əsasdır. The Economist jurnalının məşurlaşdırdığı “Big Mac Index” olduqca maraqlıdır⁹⁵. Çünki Mc'Donald's restoranlar şəbəkəsində satılan bu əmtəə içərisində milli iqtisadiyyatların demək olar ki, bütün sektorlarını daşıyır. Belə ki, onun qiymətini formalaşdıran amillər, ət, çörək, pendir, ağ və göy yaxalılı işçilərin əmək haqları, reklam xərcləri, logistik xərclər və s. dir. Lakin yenə də biz əmtəə spesifikasiyasının qurbanı olacağıq. Çünki Bİg Mac-ın istehlak arealı – marketi müxtəlifdir. ABŞ daxili bazarlarında bu ucuz fast-food olaraq qəbul edilsə də Avropa bazarlarında biz onu bahalı idxal fast-food kimi görəcəyik. Bu Azərbaycan üçün də istisna deyildir. Digər bir indeks kimi, iqtisadçılar iPad indeksini irəli sürürlər⁹⁶. Apple şirkətinin məhsulu olan əmtəənin bütün dünyada istehlak edilməsi və fərqli daxili bazarlarda fərqli qiymətlərə satılması satınalma paritetinin müəyyənəndirilməsi üçün olduqca vacib amil ola bilərdi. Lakin yenə digər lokal iqtisadi

⁹³<http://www.worldometers.info/>

⁹⁴CNN/Money, Global Gas Prices

⁹⁵<http://www.economist.com/content/big-mac-index>

⁹⁶<http://www.businessinsider.com/how-much-an-ipad-costs-in-46-countries-2013-9>

konyunktura ilə bağlı şərtlər dəqiq hesablamaları “təxmini” hala gətirir. Milli valyuta strategiyasını biz valyuta dəyişmə göstəricilərinin Mərkəzi Banklar tərəfindən müəyyənləşdirilməsində müşahidə edə bilirik. Valyuta kursları sərbəst, sabitlənən yaxud fiksə edilmiş və hibrid –qarışıq formada ola bilər. Hər bir milli iqtisadiyyat öz lokal konyunkturasından asılı olaraq öz valyutasının mübadiləsi üçün bu taktikaların hər hansı birindən istifadə edəcəkdir. Əgər milli valyutanın mübadilə göstəricisi sərbəstdirsə -free floating – ona olan tələb təklif miqdarı bazar qüvvəsinin hərəkət istiqaməti və başqa bazar dəyişənləri onun qiymətinə təsir edəcəkdir. Fiksə edilmiş valyuta kursları çox vaxt devalvasiya edilmişdir. Yəni mərkəzi bank milli valyutanın qiymətini üst milli iqtisadi stratejiya naminə tənzimləmişdir. Biz bu haqda birinci fəsildə söhbət açmışdıq. Dünya bankı inkişafda olan iqtisadiyyatlara devalvasiyanı tövsiyə etməkdə idi. Fiksə edilmiş valyuta kursları Bretton Woods –dan sonra olduqca geniş tətbiq edilirdi⁹⁷. 1970-ci illərin irihəcmli spekulyasiyalarından sonra bu tətbiqi azalmağa başladı. Milli valyuta strategiyasını formalaşdıran institutlar (Mərkəzi Bank) üst milli iqtisadi maraqları əsas alır. Məsələn ölkədə yoxsulluğun azaldılması, işsizlik əmsalının aşağı salınması, digər iqtisadi inkişaf göstəricilərinin yüksəldilməsi və s. Lakin milli valyuta strategiyası çoxtərəfli qlobal tənzimləmə konyunkturasında formalaşdığından onun formalaşmasına “kənar” faktorlar da təsir etməkdədir. Məsələn, 2008-2009-cu illərdə qlobal iqtisadi böhranı əksər ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının “böhran şəraitində idarəetmə”⁹⁸ taktikaları formalaşdırmasına əsas oldu. Digər faktor valyuta müharibələridir. Bu haqda artıq birinci fəsildə biz danışmışıq. Hesab etmək olar ki, çox vaxt milli valyuta strategiyası “müdafiə refleksi” olaraq qarşımıza çıxır. Yəni milli iqtisadiyyat “güc” itirməmək üçün öz müdafiə refleksini milli valyuta strategiyası üzərində qurur. Bu zaman devaulasiyalar, pul nişanlarının dəyişdirilməsi, valyuta kurslarının fiksə edilməsi, dövriyyəyə əlavə nağd vəsaitin buraxılması və s. prosesləri müşahidə edirik. Lakin bütün

⁹⁷United Nations Monetary and Financial Conference, *Final Act* (London et al., 1944)

⁹⁸Böhran şəraitində idarəetmə - menecment terminidir- crisis management – eng.

bunlardan daha çox iqtisadiyyatların milli valyuta strategiyası onların yerləşdiyi iqtisadi arealdan asılı olaraq dəyişir. Məsələn, xammal ixracı ilə məşğul ölkələrin və inkişaf etmiş lakin təbii sərvətlərdən yoxsul olan ölkələrin milli valyuta strategiyaları müxtəlif olacaqdır. İnkişaf etmiş ölkələr öz valyutalarını baha saxlamaqla daha çox təbii sərvətin idxalına və iqtisadiyyatın xammal ilə təchizinə çalışacaqlar. Xammal ixracçısı olan iqtisadiyyat isə satılan xammal müqabilində daha çox vəsaitin digər bir anlayışla –daha çox isti pulun- ölkə iqtisadiyyatına daxil olmasına çalışacaqdır. Dünya bankının inkişafda olan ölkələrə olan valyuta strategiyası tövsiyyəsi onu devaulasiya etməklə inkişafa nail olmaqdır. Yenə biz bu haqda artıq fəsil 1-də danışmışıq.

2.2Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişafı xüsusiyyəti valyuta startegiyalarının forma və tipləri

Əgər biz beynəlxalq valyuta sistemindən danışacağıqsa onda onun tarixi aspektlərinə mütləq toxunmalıyıq. Çünki hazırki beynəlxalq valyuta sistemi uzun inkişaf, təkmilləşdirmə yolu keçərək hazırki halını almışdır. Fəslin əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq valyuta sisteminin inkişafını incələyərkən kommentatorlar 2 qrupa ayrılır, bir qismi onun təkmilləşib, inkişaf edib hazırki halını aldığı düşünür, digər qrup isə onun inkişafını birbaşa Bretton Woods konfransı ilə əlaqələndirir.

1870-ci illərdən 1-ci dünya müharibəsinə qədərki dövr ərzində vahid aparıcı valyutanın yoxluğu müşahidə edilirdi. Bunun əvəzinə isə inteqrasiya edilmiş maliyyə sistemi mövcud idi. Çox vaxt iqtisad tarixçiləri bu periodu qloballaşmanın birinci mərhələsi olaraq adlandırırlar. Həmin vaxtı öz içlərindəki aparıcı valyutalara görə birliklər kimi dövlətləri qruplaşdırmaq mümkün idi. Latın Monetar İttifaqı Belçika, İtaliya, İsveç, Fransa kimi dövlətləri özündə birləşdirirdi⁹⁹. Skandinaviya Monetar ittifaqı isə Danimarka, Norveç, İsveçrə kimi dövlətləri əhatə edirdi. Lakin vahid valyuta

⁹⁹Harold James. *The End of Globalization*. Harvard University Press / Google books. p. page 12. Retrieved 2009-03-17.

ittifaqının olmaması ucubətindən dövlətlər öz standartlarını “qızıl standartı” çərçivəsində formalaşdırırdı – bu həm müstəqil dövlətlər, həm də onların müstəmləkələri üçün keçərli idi. Böyük Britaniya isə 1870-ci illərdən 1-ci dünya müharibəsinədək olan periodda əvvəlki tarixi gücünü artırmış və aparıcı iqtisadi qüvvə olaraq qalmaqda idi. Onun daha inkişaf etmiş sənayesi, daha çox maliyyə qüvvəsi və digər bütün ölkələrdən daha çox kapital ixracı –birbaşa xarici investisiya potensialı var idi. Lakin daha sonralar qlobal “hadisələr” fonunda biz müşahidə etdik ki, vahid valyuta sisteminin yoxluğu özü ilə birlikdə çoxlu problemlər yaradır. İki dünya müharibəsi arasındakı zaman periodunda (1919-1939) iqtisadi prosesləri de-qloballaşma yaxud anti-qloballaşma adlandırmaq olar. Ölkələr daha çox öz içlərinə sıxılmış, bir növ “yumulmuşdular”. Kapital ixracı və beynəlxalq ticarət birinci dünya müharibəsindən əvvəlki vaxtlarla müqasibədə xeyli azalmışdı. 1-ci dünya müharibəsi vaxtında ölkələr qızıl standartı tərək etmişdilər. Bu hala istisna olaraq biz ABŞ-ı göstərə bilərik. Ölkələr öz qızıl rezervlərini qorumaq üçün çox vaxt deflyasiya taktikalarına gedirdilər. İqtisadçı Nicholas Davenport Birləşmiş Krallığı qızıl standartı geri qayıtmağa çağırırdı¹⁰⁰. 1-ci dünya müharibəsindən sonra Birləşmiş Krallığın ABŞ-a çoxlu miqdarda borclanması nəticəsində o öz iqtisadi aparıcılıq rolunu əldən verdi. Dünyanın əsas iqtisadi qüvvəsi olmaq yolunda yüksəlməyə başlayan ABŞ-ın sürətli iqtisadi ekspansiyasına şahid olduğumuz bu periodda, 1928-ci ildə artıq ABŞ iqtisadiyyatının ekspansiyasının da yavaşladığına şahid olduq¹⁰¹. Böyük Böhranın “ayaq səslərinin” yüksəldiyi dövrdə 1930-cu ildə 1345 ABŞ bankının kollapsı ilə üzləşməsi qaçınılmaz hal idi¹⁰². 1930-cu illərin əvvəllərində isə ABŞ refleks olaraq ticari bariyerləri yüksəltdi, beynəlxalq borcverən kimi fəaliyyəti dayandırdı və birinci dünya müharibəsi vaxtı digər ölkələrə veridyi borcların ödənişini dayandırmadı. Bunun təsiri ilə böyük depressiya daha geniş vüsət aldı və digər ölkələrə də yayıldı. İqtisadçı John Meynard

¹⁰⁰ . Skidelsy, Robert, - J.M. Keynes

¹⁰¹ Stephen J. Lee. *Aspects of European history, 1789-1980*. Routledge / Google books. p. page 135. Retrieved 2009-03-17.

¹⁰² Stephen J Lee, *Aspects of European Economy: 1789-1980* , p135

Keynsə görə isə, digər bir faktor kimi biz Fransanın mövqeyini göstərə bilərik. Fransız baş nazir Geroges Clenceau Almaniyanın “iqtisadiyyatı bərpa” xərclərini ödəməsi məsələsində çox israrlı idi. Keyns bu məsələni Sülhün İqtisadi Nəticələri olaraq adlandırmışdı¹⁰³. 2-ci dünya müharibəsinin başlamasına qədərki periodda, iqtisadçılar beynəlxalq valyuta sisteminin yaradılmasının zəruriliyini müzakirə edirdilər. Bu yeni beynəlxalq sistem vasitəsi ilə əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, işsizliyin azaldılması və daha çox iqtisadi səmərəliliyə nail olunması hədəflənirdi. Beynəlxalq valyuta sisteminin ideya müəllifləri iqtisadçılar John Meynard Keyns və Harry Dexter White-dır. 1944-cü ildə BMT-nin Monetar və Maliyyə konfransı adı ilə konfrans baş tutur. Daha sonralar biz həmin konfransı Bretton Woods olaraq xatırlayacağıq. 42 dövlətin iştirakı ilə həyata keçirilən konfrans, ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların öz valyutalarını fiksə edilməsinə və dollara görə tənzimlənməsinə razılıq qazana bildi. Bu halda dollar da asanlıqla qızıla dəyişdirilə bilirdi. BrettonWoods konfransında 1-ci fəsilə qeyd etdiyimiz QÇT müstəvisinin əsas iqtisadi vektorunu tutan 2 mühim təşkilat Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı yaradıldı. Həmin strukturlar digər milli iqtisadiyyatlara borc vermək ixtiyarında idilər. İllər boyunca bu 2 struktur inkişafda olan milli iqtisadiyyatların borc tələbini qarşıladı. Yeni valyuta rejimi digər ölkələrin öz valyutalarını dollara qarşı 10% devalvasiya etməsini tələb edirdi¹⁰⁴. Daha yüksək həcmli devalvasiya ancaq BVF-nin xüsusi icazəsi ilə həyata keçirilə bilərdi. Dolların beynəlxalq valyuta sistemində bu dərəcədə mərkəzi yer tutması bir çox kommentatorları narahat edirdi. John Meynard Keyns bu barədə narahatçılığını açıqca ifadə etmişdi. O beynəlxalq valyuta sistemində dolların “Bankor” adlı yeni valyuta ilə əvəzlənməsini tələb etsə də, Amerikanlar bunu qəti surətdə rədd etdilər¹⁰⁵. Daha sonralar, qızıl standartın qalması

¹⁰³-104 According to Keynes: "In my view the whole management of the domestic economy depends on being free to have the appropriate rate of interest without reference to rates prevailing elsewhere in the world. Capital control is a corollary to this"

¹⁰⁵Laurence Copeland. *Exchange Rates and International Finance* (4th ed.). Prentice Hall. pp. 10–35. [ISBN 0-273-68306-3](https://doi.org/10.1016/B978-0-273-68306-3).

ucbatından ABŞ öz qızıl rezervlərini xeyli əritməli oldu. Fransa bunun nəticəsində xeyli qızıl rezervlərini özündə saxlamağa nail oldu¹⁰⁶. Nəticədə 1971-ci il 1 avqust tarixində ABŞ prezidenti Nikson bütün qızıla dəyişdiriləbilmə imkanlarını aradan qaldıraraq, bu standartı sıradan çıxartdı¹⁰⁷. Maraqlı faktor odur ki, prezident Nikson ABŞ tarixində ilk və son istehfa edən ABŞ prezidentidir. Bretton Woods sistemindən sonrakı sistem kimi biz Washington konsensusunu bilirik. Həqiqətdə isə Vaşinqton Konsensusu adı ilk dəfə iqtisad tarixçisi Lord Skidelsky tərəfindən irəli sürülmüşdür. Biz həmin konsesu 1971-ci ildən 2000-ci illərə kimi fəaliyyətdə gördük. ABŞ-ın kapital kontrolunu sərbəst buraxması bir iqtisadi inkişaf modeli və milli valyuta strategiyası kimi digər iri iqtisadiyyatlarda da, tətbiq edildi. (1974-cü il ABŞ və 1979-cu il Birləşmiş Krallıq bu addımı atdı).Beynəlxlaq Valyuta sisteminin inkişaf xüsusiyyətlərini və tiplərini aşağıdakı cədvəldən daha aydın müşahidə etmək mümkündür:

Tarix aralığı	Qüvvədə olan Beynəlxlaq Valyuta Sistemi	Rezervlər	Lider ölkələr
1803-1873	Bitemalizm	Qızıl, Gümüş	Fransa, Birləşmiş Krallıq
1873-1914	Qızıl Standartı	Qızıl, İngilis Funt Sterlinqi	Birləşmiş Krallıq
1914-1924	Dəmirleşmiş dollar standartı	Qızıl, Dollar	ABŞ, Birləşmiş Krallıq, Fransa
1924-1933	Qızıl	Qızıl,	ABŞ,

¹⁰⁶ . Laurance Copehald, Exchange Rates and International Finance

¹⁰⁷Yamayka konfransı

	Standartı	Dollar, İngilis Funt Sterlinqi	Birləşmiş Krallıq, Fransa
1933-1971	Dəmirleşmiş dollar standartı	Qızıl, Dollar	ABŞ, G-10
1971-1973	Dollar Standartı	Dollar	ABŞ
1973-1985	Üzən valyuta rejimi	Dollar, Mark, Funt Sterlinq	ABŞ, G7, BVF
1895-1999	Tənzimlənən valyuta kursları	Dollar, Mark, İyena	ABŞ, G7, BVF
1999-indiyədək	Dollar, Avro	Dollar, Avro, İyena	ABŞ, Avrozona, BVF

Cədvəl 3

Cədvəl: beynəlxalq maliyyə reformasiya mövzusunda G20 Sammitində Çin tərəfindən təqdim edilmişdir.¹⁰⁸

Yuxarıdakı cədvəldə biz, müəyyən tarix aralığında, bəzi periodlarda “oturuşmuş” beynəlxalq valyuta sistemi yoxdur, qüvvədə olan beynəlxalq valyuta sistemini, ölkələrin kapital rezervlərini hansı valyutalarda daha çox saxladıklarını və periodlara görə ən güclü iqtisadiyyatları müşahidə edirik. Əksər beynəlxalq valyuta sistemi “dəyişikliklərini”, orada tənzimləməyə, yeni requlyasiyalara gedilməsini biz böyük tarixi, siyasi, hərbi areallardakı konfliktlər və yeni “nizam yaradan” hadisələrlə əlaqələndirə bilərik. 1929-1933-cü illər böyük maliyyə böhranı, hər iki dünya müharibələri, 1970-ci illər iqtisadi staqnasionaları, SSR-in dağılması və kommunist sistemin tamami ilə aradan qalxması və s. kimi qlobal siyasi, hərbi, iqtisadi hadisələr beynəlxalq valyuta sisteminin yenidən

¹⁰⁸ International Monetary Reform 2011, Robertmundell.net

requlyasiyasına-tənzimlənməsinə gətirmişdir. Lakin bu dəyişikliklərin “kontrastının”-yəni əvvəlki sistemdən yenisinə çox “sərtcə” keçilməsini – çox yüksək olduğunu hesab edə bilərik. Daha sonrakı tarix aralıklarında beynəlxalq valyuta sistemində baş verən dəyişikliklər, onun forma və xüsusiyyətlərini yenidən yaradan, yeni cəhətlər əlavə edən dəyişikliklərin daha aşağı kontrastda baş verdiyini də istisna edə bilmərik. Bunu xüsusi sektorun və milli iqtisadiyyatların daha mütəhərrik iqtisadi modelə, daha təknil və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi modelə sahib olmaları ilə əlaqələndirmək mümkündür.

İqtisadi ədəbiyyatlarda “yeni Bretton Woods sistemi” adına 2003-cü ildən rast gəlirik. İqtisadçı Michael P. Dooley, Peter M. Garber və David Folkerts-Landau bu haqda çoxsaylı məqalələr yazmışdılar¹⁰⁹. Bunu daha çox istehsal müəssisələrinin yeni coğrafi allokasiyası ilə əlaqələndirmək olar, çünki, ABŞ TMK-sı Wall-Mart-ın başlatdığı istehsal müəssisələrinin allokasiyası prosesi ilə, TMK-lar öz istehsal obyektlərini daha ucuz işçi qüvvəsi olan, istehsal konyunkturasının və iqtisadi münbitliyin daha əlverişli olduğu coğrafiyalara köçürürlər. Bu gün biz bunun praktikasını Çin-də və həmin regionun digər ölkələrində (Tayvan, Sinqapur, İndoneziya, Banqladeş, Koreya və s.) xarici TMK-lara məxsus istehsal-kooperasiya konqlomeratlarının yerləşdirilməsi kimi müşahidə edirik. Bu istehsal müəssisələrinin allokasiyası beynəlxalq iqtisadi asılılığı artırmaqla yanaşı qloballaşmanı “akselerasiya” edən prosesdir. 1997 Asiya Maliyyə böhranı həmin region və beynəlxalq valyuta sistemi aspektindən olduqca “ağrılı” keçmişdir. Taylandda başlayan və qısa zaman kəsiyində bütün cənub şərqə Asiya ölkələrini əhatə edən iqtisadi böhranı sabitləşdirmək üçün BVF 40 milyard ABŞ dolları həcmində xərcləmələrə getmişdir. Böhranın başlıca səbəbi kimi biz Taylandın yüksək həddli xarici borcunu göstərə bilərik. 1997-ci il maliyyə böhranı regional xarakterli olsa da, əvvəlki paraqrafda adı çəkilən müəlliflərin yeni Bretton Woods sistemi haqqında fikirlərinə təsir etmişdir. Yeni Bretton Woods sistemi haqda fikirlər isə son zamanlarda daha da populyarlaşmışdır.

¹⁰⁹ “An Essay on the Revived Bretton Woods System, national Bureau of Economic Reserach

Belə ki, 2008-2009-cu illər qlobal iqtisadi böhranı da bu ideyaları bir növ “tətikləmişdir”. İqtisadçı jurnalist Martin Wolf 1971-ci ildən bəri bütün maliyyə böhranlarını tədqiq edirdi. 1970-ci illərdən bəri qlobal kapital axınları və onların daxil olduğu regionlarda iqtisadiyyatlara təsirini araşdıran jurnalist, beynəlxalq kapital axınlarının “Qlobal Ədalət Hərəkatı” ilə tənzimlənməsi gərəkdiyi ideyasını irəli sürmüşdü. 2008-ci ildən etibarən bu ideya aparıcı qlobal siyasətçilərin diqqətindədir. 2008-ci il 26 oktyabrda Fransa prezidenti Nicolas Sarkozy “bizyeni qlobal maliyyə sistemi haqqında Bretton Woods-dan sonrakı halı fikirləşməliyik”¹¹⁰ bəyanatı ilə çıxış etmişdir. Həmin ilin 13 oktyabr tarixində Birləşmiş Krallıq baş naziri Gordon Brown aşağıdakı bəyanatla çıxış etmişdir: “bizim yeni Bretton Woods sistemimiz olmalıdır, hansıki bu sistemin yaradılması ilə illərlə davam edəcək beynəlxalq valyuta sistemi arxitekturasına sahib olacağıq”. Britaniyalı baş nazirin ideyaları original Bretton Woods sistemindən fərqli idi, o fiksə edilmiş valyuta katirovkalarına xoş baxmırdı. Fransa prezidenti ilə konflikt isə “Anglo-Sakson” modeli ilə bağlı idi. Qloballaşma və azad ticarət konyunkturasında yeni valyuta sisteminin tətbiqi ilə bağlı çoxlu fikir müxtəliflikləri təbii ki gözləniləndir. Çünki yeni beynəlxalq valyuta sisteminin tətbiqi bütün qlobal iqtisadi subyektlərə birbaşa təsir edəcək. Lakin bütün bunlara baxmayaraq Avropa İttifaqı bu məsələdə razılıq əldə edə bildi və yeni Bretton Woods üçün çağırış edilməsi mövzusunda ortaq məxrəcə gələ bildirlər. Keçmiş ABŞ prezidenti George W. Bush-unda məsələyə isti münasibət göstərməsi, onun digər zirvələrdə də, görüş mövzusunda çevrilməsinə gətirdi¹¹¹. 2008-ci il G 20 ölkələrinin Vaşinqton sammitində yeni beynəlxalq valyuta sisteminin arxitekturası ilə bağlı müzkiyələr başladı. Yekun qərar olaraq zirvə ölkələrinin Keynsçi fiskal siyasətdən əl çəkmələrini müşahidə etdik. Nəzərə almaq lazımdır ki, 2008-ci il Qlobal iqtisadiyyatda ABŞ və Çinin başa-baş liderlik mübarizəsinin gətirdiyi bir dövr idi. Bunu onların ÜDM həcmələrinin müqayisəsindən də

¹¹⁰ James Kirkup, Bruno Waterfield (2008-10-17). "[Gordon Brown's Bretton Woods summit call risks spat with Nicholas Sarkozy](#)". London: [The Daily Telegraph](#). Retrieved 2008-11-16.

¹¹¹ Gordon Brown, Qlobal iqtisadiyyatla bağlı 2008-ci il telereportajından

görmək mümkündür (ABŞ ÜDM-i 14.72 trilyon dollar, Çin ÜDM-i 4.5 Trilyon dollar, aradakı fərqə baxmayaraq 2008-ci ildə zirvədə sadəcə ABŞ və Çin-i görmək mümkün idi¹¹²¹¹³) Lakin nə G 20 ölkələrinin Vaşinqton sammitində nə də 2009 DAVOS zirvəsində global iqtisadiyyatın əsas aktorları – Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləmənin əsas aktorları tətbiq edilə biləcək bir beynəlxalq valyuta sistemi arxitekturası əldə edə bilmədilər. İkinci Bretton Woods sisteminin tətbiqi ilə bağlı müzakirələr günümüzədək davam etmişdir. İtalyan İqtisadiyyat naziri Giulio Tremonti 2009-cu il G7 zirvəsində bu məsələyə toxunmuşdur¹¹⁴, ABŞ-ın 2008-ci ilki global iqtisadi böhran vaxtı reaksiyasını tənqid etmiş və ABŞ dollarının Bretton Woods sisteminin mərkəzi valyutası olması haqqında mövqeyini açıqlamışdır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Bretton Woods sistemində ABŞ dollarının mərkəzi valyuta kimi mövqeyi digər global iqtisadi aktorların – Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləmənin əsas aktorları tərəfindən heçdə birmənalı qarşılanmamışdır. Hətta ideya müəllifi J.M. Keynes də bu məsələ bağlı öz mövqeyini bildirmiş və yeni global valyutanın - “Bankor” yaradılmasının zəruriliyini ifadə etmişdir. Xüsusi ilə beynəlxalq kapital axınlarını, birbaşa xarici investisiyaları qloballaşan iqtisadiyyat və liberal iqtisadi dəyərlər mühitində tənzimləmək olduqca qəlizdir. Bu birinci növbədə ondan irəli gəlir ki, qloballaşma və liberal iqtisadi dəyərlər “tənzimləmədən” – “requlyasiyadan” kifayət qədər uzaq anlayışlardır. Dövlətlərlə birlikdə iqtisadi aparıcı qüvvələr kimi ortaya çıxan TMK-lar da bir faktordur. Onların fəaliyyətinin Qlobal müstəvidə araşdırılması isə dövlətlər aspektindən olduqca qəlizdir. Ən azından ona görə ki, elə TMK-lar vardır ki, onların maliyyə rezervləri hər hansı bir kiçik milli iqtisadiyyatın illik ÜDM-indən kiyafət qədər yüksəkdir. Təbii ki, belə bir TMK-nın əlindəki rezervlərlə güc sahibi olduğunu istisna etmək olmaz. Eyni zamanda birbaşa xarici investisiyaların əsas tətbiqçisi TMK-lar Qloballaşmanın əsas “dartıcı lokomotividir”.

¹¹²www.multipi.com/china

¹¹³www.multipi.com/US

¹¹⁴"Italy queries dollar's role in Bretton Woods reform". [Reuters](http://www.reuters.com). 2008-10-16. Retrieved 2008-11-16.

Yeni beynəlxalq valyuta sistemi arxitekturası haqqında ideyaları müqaiyəli şəkildə aşağıdakı cədvəldə nəzərdən keçirək:

Sistem	Rezervlər	Liderlər
əyilə bilən – flexible valyuta kursları standartı	Dolar, Avro Renminbi	ABŞ, Avrozonə, Çin
SDR – Special Driving Right – xüsusi köçürmə hüquqları standartı	SDR	ABŞ, G-20, Beynəlxalq Valyuta Fondu
Qızıl standartı	Qızıl, Dollar	ABŞ
Dehli Deklerasiyası	Valyutalar Səbəti	BRICS ölkələri

¹¹⁵Cədvəl 4

İndi ayrı-ayrı Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləmə aktorlarının təklif etdikləri yeni beynəlxalq valyuta sistemi ideyalarını tədqiq edək. Valyuta mübadilə rejimini tənzimləməklə mərkəzi banklar uzunmüddətli iqtisadi hədəflərə çatmağı qarşıya qoyurlar. Bu zaman istifadə edilən valyuta kursu rejimlərindən biri də, flexible - əsnək valyuta rejimidir. (biz valyuta rejimləri haqqında əvvəlkə paraqraflarda danışmışıq). Mahiyyət etibarı ilə flexible valyuta rejimində qlobal iqtisadiyyatda daha çox valyuta yer alır, yəni orada daha çox sayda aparıcı valyutaya rast gəlinir. Lakin onun əsas çatışmayan cəhəti qloballaşma şəraitində qütbləşmə və regiondaxilinə “sıxılma” yarada bilməsi ehtimalıdır¹¹⁶. Beynəlxalq Valyuta Fondu (biz bu haqda 1-ci fəsildə danışmışıq) xarici valyuta rezervlərini saxlamaq üçün SDR – special driving rights – dan istifadə edir. Onun dəyəri əsas –“Açar” qlobal valyutalara əsaslanır. 30 dekabr 2010-cu il BVF hesabatına görə onun SDR rezervlərinin tərkibi aşağıdakı kimidir: ABŞ dolları 41.9%, Avro

¹¹⁵Mənbə: International Monetary Reform 2011 robertmundell.net: Presentation at the China G-20 Seminar, Nanjing PRC, March 31, 2011 by [Robert Mundell](http://robertmundell.net)

¹¹⁶Mansoor Dailami, “the New Triumvirate”, Foreign Policy,

37.4%, funt sterlinq 11.3%, Yapon iyenası 9.4%. SDR həqiqətdə valyuta deyildir¹¹⁷. Onu BVF rezervlərini saxlamaq, lazımi hallarda kredit verilişlərində alıcı ölkələrə uyğun valyuta təqdim etmək üçün istifadə edir. Yəni qlobal iqtisadiyyatda dövlətlərdən və həmin QHT-lərdən başqa heç bir iqtisadi subyekt ondan istifadə edə bilmir.

Qızıl standartı (biz yenə bu haqda fəslin əvvəllərində qeyd etmişik) valyutanın istifadəçiləri tərəfindən asanlıqla qızıla dəyişdirilə bilməsi anlamına gəlir. Bu sistem daha əvvəl ABŞ prezidenti Nixon tərəfindən 1971-ci ildə ləğv edilmişdi. Lakin qızıl standartın beynəlxalq ticarəti daha rahat hala gətirmiş olduğu faktı da istisna deyildi. Bununla belə artıq qızıl standartına qayıtmaq olduqca mürəkkəb xarakter daşıyır. Biz 21-ci yüzillikdə qızılı sadəcə qiymətli metal kimi yox, yüksək texnologiyalar sənayesi üçün xammal kimi də istifadə etməyə başlamışıq, məsələn, kompüter texnologiyaları, çip və yonqarların istehsalında, aerokosmik sənayedə və s.

Dehli deklarasiyası 4-cü BRICS sammitində müzakirə edilmişdir¹¹⁸. Xatırladaq ki, BRICS ölkələri Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin, CAR- dır. Dehli deklarasiyasının mahiyyətində dövlətlərin öz valyuta rezervlərini diversifikasiya etməsi və əsas aparıcı qlobal valyutalardan ibarət valyutalar səbəti yaratması dayanır. Bu səbət imkan verir ki, istifadəçisi olan milli iqtisadiyyat valyuta risklərindən bir miqdar yayına bilsin. Bu deklarasiyaya bir başqa misal BVF-nin hazırda istifadə etdiyi SDR-dir. Mahiyyətə onlar eynilik təşkil edir.

Yeni beynəlxalq valyuta sisteminin yaradılması olduqca mürəkkəb dilemmaları yaradacaqdır. SDR-lə bağlı Triffin Dilemmasını biz sonrakı paraqraflarda müzakirə edəcəyik. Birincisi qlobal çoxtərəfli tənzimləmə müstəvisi dartılır, orada yeni yeni aktorlar peyda olur və hər biri öz mənafeini naminə qaydalar diktə etməyə çalışır. İkincisi,

¹¹⁷[Prime Minister Gordon Brown: G20 Will Pump Trillion Dollars Into World Economy](#)". *Sky News*. 2 April 2009.

¹¹⁸ "[Fourth BRICS Summit - Delhi Declaration](#)". Indian Ministry of External Affairs. March 29, 2012.

artıq inkişafda olan milli iqtisadiyyatlar öz iqtisadi təkamülünün bu mərhələsini başa vurub inkişaf etmiş iqtisadiyyat olmaq yolunda addımlar atırlar. Üçüncüsü bütün qlobal iqtisadi aktorlarına asanlıqla ortaq məxrəcə gələ biləcəyi bir beynəlxlaq valyuta sistemi hələ də təklif edilməmişdir. Dördüncüsü, dollar hegemoniyası avro ilə paylaşılmış olsa belə bir çox regionlarda ciddi narahatçılıqlara səbəb olacaq, bura xüsusi ilə islam ölkələri, G8-dən uzaqlaşdırılan Rusiya və başqaları daxildir.

2.3 Yeni dünya qlobal valyuta sisteminin yaranması zərurəti (G20 hədəfləri)

Heç bir “sistem” zaman keçdikcə təkmilləşmədən öz mövcudiyyətini davam etdirə bilməz. Hər bir arealda mövcud sistemlər özünü təkmilləşdirərək “bəşəriyyətə xidmət edir”. Dövlətlər özlərinin siyasətlərini təkmilləşdirir və nəticə etibarı ilə insanlara daha yaxşı həyat standartları, siyasi azadlıqlar, fikir azadlıqları və s. verirlər. İqtisadiyyatlar özlərini təkmilləşdirərək liberal dəyərləri mənimsəyirlər, hər kəsin sahibkarlıq etmək hüququ olur, iqtisadi subyektlər bazarlara sərbəst sürətdə daxil ola bilir və oranı tərk edə bilirlər və nəticədə azad bazar iqtisadiyyatı formalaşır. Beynəlxlaq valyuta sistemi öz strukturunu bir neçə dəfə təkmilləşdirmişdir. Əvvəlki yarımfəsildə biz cədvəl halında əvvəllər mövcud olan qlobal valyuta standartlarının tiplərini və hökmranlıq etdikləri zaman aralıqlarını göstərmişik. Lakin vaxt keçdikcə milli iqtisadiyyatlar təkmilləşdikcə və qlobal iqtisadi asılılıq başqa bir sözlə ölkələrin bir-birindən iqtisadi asılılığı artdıqca hazırki sistemində çatışmayan cəhətləri özünü biruzə verməyə başlayır. Həqiqətdə biz bu nöqsanları böyük problemlər yaradanadək fərqinə varmırıq. Məsələn, 1929-1933-cü illər “böyük depressiyasının” ayaq səsləri eşidilsədə onu qabaqlayacaq birbaşa tədbirlər icra edilə bilmədi. Yaxud da, 1970-ci illərdəki iqtisadi şoklar milli iqtisadiyyatalra birbaşa effekt etdikdə bunula bir çox milli iqtisadiyyatlar bacara bilmədilər. Qlobal kapital

axınları, TMK-ların “nizamlanabilməyən” fəaliyyəti və s. bizə qloballaşmanın “menecmentə” tabe olmadığını göstərdi. Dünya iqtisadiyyatını və müxtəlif areallarını araşdıran iqtisadçıların mövqeyinə görə “qloballaşma” bir tendensiya kimi kontrol edilə bilməyən bir hadisədir. Biz hər nə qədər onun başlanğıcını 19-cu əsr hesab etsək də, həqiqətdə qloballaşma ilkin xarici tocarət əməliyyatlarından başlamışdır¹¹⁹. Sadəcə onun inkişaf dövrləri müəyyən vaxtlarda “yumulma” və “ekspansiya” mərhələlərinə keçmişdir. Lakin onun inkişafı heç vaxt dayanmamışdır. Qloballaşmanı bir proses kimi nəzərdən keçirdikdə isə onun ən vacib aspekti kimi iqtisadiyyatı, onun daxilində isə beynəlxalq valyuta sistemini görəcəyik. Beynəlxalq valyuta sisteminə hazırki zamanda baxdıqda onun kifayət qədər mürəkkəb olduğunu və bir çox “asanlıqlarla” birlikdə çoxlu “çətinlikləri” daxilində gizlətdiyini görəcəyik.

Qlobal valyuta sisteminin gələcək inkişaf perspektivləri haqqında bir çox fikirlər səslənməkdədir. Onları qısaca nəzərdən keçirək. Beynəlxalq valyuta fondu özünün risk raportlarında qeyd edir ki, qlobal valyuta sistemi müəyyən qədər stabillik içərisindədir. Lakin bununla belə ABŞ-ın genişləndirici pul siyasəti orada maneəçiliklər yarada bilər. Digər finans QHT-lərindən də bənzər fikirlər səslənməkdədir. Bir sıra iqtisadçılar yeni qlobal valyuta sisteminin yaradılması üçün son tarixin keçdiyini belə iddia edirdilər. Ən kütləvi fikirlə isə BRICS ölkələrinin 4-cü sammitində (Dehliyə) səslənmişdir¹²⁰. Onlar qlobal valyuta sisteminə valyutalar səbəti modelindən istifadəni irəli sürmüşdülər. ABŞ dövlət departamentindən bu haqda müsbət kommentlər KİV-də yayılmışdı.

Böyük iqtisadi “hadisələrin” – böhran və şokların, nəticəsində Qlobal Çoxtərəfli Tənzimləmənin əsas aktorları belə qənaətə gəlmişlər ki, finansal – maliyyə inteqrasiyada qlobal çoxtərəfli tənzimləmə yetərsizdir. Həmin səbəbdən də, milli iqtisadiyyatlar və xüsusi ilə inkişafda olan milli iqtisadiyyatlar böhran və bənzəri mənfi iqtisadi nəticə

¹¹⁹I-Rodhan, R.F. Nayef and Gérard Stoudmann. (2006). [Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition](#)

¹²⁰<http://www.cfr.org/brazil/brics-summit-delhi-declaration/p27805>

doğuran hadisələrlə üzləşirlər. Fransız iqtisadçı və Dünya İqtisadi Forumunun icraçı direktoru Mark Uzan, bu haqda öz fikirlərini açıqca ifadə etməsi ilə seçilir¹²¹. Uzan qeyd edir ki, “Qlobal Mərkəzi Bank ideyası özünü doğrultmadı, qlobal çoxtərəfli tənzimləmədə maliyyə arealının tənzimlənməsi və kontrolda saxlanılmasına lazımı diqqət ayrılmadı, milli iqtisadiyyatlar öz valyuta kurslarının rejimlərini seçərkən şəffaflıq təmin etmədilər. Nəticə etibarı ilə biz yeni qlobal valyuta sisteminin “arxitekturasını” hazırlamalıyıq.”¹²²

G 20 –nin yeni qlobal valyuta sistemi haqqında da cəhdləri vardır. Bu vaxta qədərki iqtisadi böhranlarda ABŞ-ın mövqə itirməsi, milli iqtisadiyyatların makroiqtisadi siyasətlərinin uzaqlaşan koordinasiyanın əksikliyi buna birinci səbəblərdir. Hesab edilir ki, 2019-cu ilədək yeni qlobal valyuta sistemi haqqında iriçaplı addımlar atılacaqdır.¹²³

3 Fəsil

¹²¹<http://www.barnesandnoble.com/w/future-of-the-international-monetary-system-marc-uzan/1101443160?ean=9781843768050>

¹²² The Future of the International Monetary System, Marc Uzan 2005

¹²³ Bordo, Michael D, [The Globalization of International Financial Markets: What Can History Teach Us?](#)(2000)

Azərbaycanın milli valyuta strategiyasının formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri

Azərbaycan adəti üzrə tədqiq edilən ölkələrdən fərqli olaraq (ABŞ, Aİ, Yaponiya, Birləşmiş Krallıq və s. biz bu ölkələrin valyuta xüsusiyyətləri haqqında əvvəlki fəsillərdə söhbət açmışıq) özünəməxsus geoiqtisadi və geomaliyyə xarakterlərə malikdir. Həm iqtisadi, həm də siyasi müstəvidə Azərbaycan olduqca əlverişli coğrafi koordinatlarda yerləşir. Onun neft ixracçısı olması və ölkə iqtisadiyyatına həmin xammal ixracı ilə bağlı daxil olan “isti pul” onun iqtisadiyyatının akselerasiya edilmiş təkamülünə gətirir. Bu fəsildə Azərbaycanın Milli valyuta strategiyasını tədqiq edəcəyik. Nəzərə alınmalıdır ki, ölkəmiz dinamik iqtisadi inkişaf tempinə görə lider ölkələrdəndir. Belə olan halda milli valyutanın təkmilləşdirilməsi, onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, möhkəmləndirilib daha “güclü” hala salınması əhəmiyyətlidir. Tarixən əlverişli təbii-coğrafi koordinatlarda yerləşən Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ümummilliyə lider Heydər Əliyevin söyləri ilə “Əsrin Müqaviləsini” imzalayır. Bu müqavilə Azərbaycanın iqtisadi inkişafına görə olduqca əhəmiyyətlidir. Həmin müqavilənin təşkilinə görə Azərbaycana irihəcmli xarici investisiyalar daxil olur, yeni iş yerləri açılır, infrastruktur qurulur. Ən vacibi isə SSR hakimiyyətindən azad olduqdan sonra Azərbaycan digər post-sovet ölkələrinə nisbətə iqtisadi inkişaf tempinə görə lider ölkələrdən biri ola bilər. Buna müvafiq olaraq da, dinamik inkişaf edən milli iqtisadiyyatın öz valyutası, bunun bərabərində isə milli valyuta strategiyası formalaşır. Dissertasiyanın sonuncu fəslində biz, Azərbaycanın Milli Valyuta strategiyasını, onun formalaşmasında neft amilini, milli valyutanın idarə edilməsi və məzənnə siyasətini tədqiq edəcəyik.

3.1Azərbaycanın milli valyutasının yaranmasının təşəkkülü

Milli valyuta hər şeydən əvvəl suveren dövlətin simvoludur. Doğrudur dünyanın iqtisadi xəritəsinə baxdıqda dövlət olmayan, lakin öz valyutasına malik Azad İqtisadi Zonalara təsadüf etmək olar (məsələn, Honq-Konq) lakin o milli valyuta statusunda deyildir. Milli valyuta ölkədaxili iqtisadi konyunkturada iqtisadi subyektlər arasındakı mübadilə vasitəsidir. Milli valyuta digər valyutalarla mübadilə edilə, dəyişdirilə bilər. Bu halda valyutanın tam çevrilən, qismən çevrilən və çevrilməyən tipləri yada salınır. Məsələn, Avro, ABŞ dolları, Böyük Britaniya Funt-Sterlinqi sərbəst döbərli-tam çevrilən valyutalardır. Qismən çevrilən valyutalar başqa ölkələrin valyutaları ilə mübadilə edilməsi mümkün olan lakin kiçik həcmdə çevrilmələrin müşahidə edildiyi valyutalardır. Çevrilməyən, yaxud qapalı valyutalar sadəcə milli iqtisadiyyatların içərisində istifadə edilən valyutalardır.

Tədqiqatın sonuncu fəslini hazırlayarkən, ilk ağla gələn sual “milli valyuta nəyə lazımdır?” sualı oldu. Çünki qloballaşan mühitdə, xüsusi ilə milli iqtisadiyyatların qlobal qarşılıqlı asılılıqlarının yaranması və dərinləşməsi şəraitində milli valyuta - “milli” kateqoriyasını özündə ehtiva edən hər şey məntiqə sığmır. Dünya iqtisadiyyatı qarşılıqlı asılılıqda olan iqtisadi areallar şəklinə gəlir, –“qlobal kənd”¹²⁴ iqtisadi kateqoriyası, milli iqtisadiyyatlar qlobal iqtisadiyyat içində bir növ əriyirlər. Qlobal iqtisadiyyat “müstəqilliklərdən” daha çox “muxtariyyətli” idarə üsulunu xatırladan şəkllə gəlir. Lakin qlobal iqtisadiyyat – dünya iqtisadiyyatı heçdə birhakimiyyətliyi sevmir. Biz orada çoxqütblü konyunkturaya şahid oluruq. Bu qlobal çoxtərəfli tənzimləmə müstəvisinin “əsas vektorlarını” tutan sahələrdə də müşahidə edilir. Və nəhayət belə olan halda inkişafda olan milli iqtisadiyyat nə üçün qlobal iqtisadiyyatına aparıcı valyutalarından birini, yaxud bir neçəsini öz daxili iqtisadiyyatına “qatıb” ondan istifadə etmək əvəzinə öz milli valyutasını – pul nişanlarını emissiya edir? Tədqiqat davam etdikcə fərqli

¹²⁴Qlobal Kənd – kateqoriyası [Marshall McLuhan](#) tərəfindən öz kitablarında populyarlaşdırılmışdır. KİV-ləri tədqiq edərkən müəllif informasiyanın yayılma sürətini təsvir etmək üçün bu kateqoriyadan istifadə edirdi. Kitabları, [The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man](#) (1962) və [Understanding Media](#) (1964).

aspektlərə şahid oldum. Birncisi suveren dövlətlərin xarakteristikaları idi. Onların əraziləri, orduları, hakimiyyət strukturları, idarəçilik ənənələri və s. milli xüsusiyyətləri vardır. Sonuncu olaraq onların milli iqtisadiyyatları və buna müvafiq olaraq da, milli valyutaları var idi. Milli valyutaya sahib olmaq iqtisadi asılılıqdan azad olmağa, başqa dövlətləri bürüyən “iqtisadi xaos” halında özünü müdafiə refleksini icra etməyə, daxili iqtisadiyyatı üst milli iqtisadi stratejiyaya uyğunlaşdırmağa imkan verir. Üst milli iqtisadi stratejiya ölkənin ən ali iqtisadi strateji planıdır. Məqsədləri bütün digər dünya ölkələri ilə oxşarlıqlar təşkil edə bilər, məsələn, ölkə iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsi, iqtisadi müharibələrə davamlılıq, ən yüksək ÜDM-ə sahib olmaq, ölkə əhalisinin rifah indeksinin yüksəldilməsi və s. Üst milli iqtisadi stratejiyanın ən vacib fəslisi isə milli valyuta stratejiyasıdır. Belə olan halda birinci halda irəli sürülən tezis “çürümüş” olur. Çünki üst milli iqtisadi stratejiyanı realizə etmək üçün milli valyuta stratejiyası olmalı, onun realizə üçün də, milli valyuta olmalıdır. Aşağıdakı cədvəldə daha aydın şəkildə izah edək:

Göründüyü kimi milli valyuta üst milli strategiyanın realizəsində olduqca əhəmiyyətli rol oynayacaq. Modelə görə, onun elementləri aşağıdan yuxarı şərti asılılıq halındadır.

Zənn edilən tarixin əksinə olaraq, Azərbaycanın milli valyutası Azərbaycan Demokratik Respublikasının vaxtında dövriyyəyə buraxılmışdır (1918-1920). Bu milli valyuta strategiyamızı təhlil edərkən diqqət edilməsi gərəkən ən önəmli faktordur. Çünki Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələri ilə yanaşı, zəngin tarixi iqtisadi praktikasısı da vardır. Doğrudur bu praktikanın ən öyrədici bölümü Azərbaycanın SSR-i hakimiyyətindən azad olunmasında təsadüf edir. Azərbaycan milli valyutası uzun və dərin tarixi inkişaf yolu keçmişdir. 1919-cu ildə tədavülə buraxılan əskinaslar 25, 50, 100 və 250 manatlıq əskinaslardan ibarət idi.¹²⁵

Azərbaycan milli valyuta tarixində 2-ci dəfə pul emissiyası 1920-ci ilə təsüdüf edir ki, həmin vaxtda Azərbaycanda SSR hakimiyyəti bərqərar olmuşdu. Daha sonralar Azərbaycan SSR-in tərkibində olarkən pul nişanlarında müxtəlif dəyişikliklər olmuşdur. Onlara yeni nominallar əlavə edilmiş yaxud da, onların dizayn tərtibatı dəyişmişdir. Azərbaycan həmin zaman kəsiyində SSR-in tərkibində olduğundan, həqiqətdə bu pul nişanları ona məxsus deyildi. Yəni SSR-in mərkəzi idarə aparatları vasitəsi ilə tədavülə buraxılan pul nişanları ölkədə istifadə edilirdi. Lakin Azərbaycan milli valyuta tarixinin ən önəmli səhifələri, müstəqillik əldə etdikdən sonrasındır.

1992-ci ilin avqustunda Azərbaycanda yeni müstəqil dövlətin valyutası, Azərbaycan Manatı bərpa edilir. İlk tədavülə buraxılan manatlar 1, 10, və 250 manatlıq əskinaslardan ibarət idi. Lakin həmin zaman periodunda yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycanda iqtisadi konyunktura heç də, ürəkaçan deyildi. Sürətlə manatın ucuzlaşmasını müşahidə etdik. Nəticədə inflyasiya hiper həddə çatmışdır.

¹²⁵<http://www.cbar.az/pages/national-currency/history-of-the-national-currency/>

Manat dövriyyəyə buraxılarkən onun 10 rus rubluna bərabər olması Mərkəzi Bank (həmin vaxtda Milli Bank) tərəfindən təsbit edilmişdi. Sonralar milli valyutanın yeganə ödəniş vasitəsi olması və Mərkəzi Bankın ölkədə müstəqil pul siyasətini icra etməsi və milli valyuta strategiyasının formalaşdırılması üçün addımlar atıldı. Bunlardan ən vacibi, 11 dekabr 1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin fərmanıdır. “Azərbaycan Respublikası milli valyutasının respublika ərazisində yeganə ödəniş vasitəsi elan olunması haqqında” fərman Milli Bankın fəaliyyətini və gələcək milli valyuta strategiyasının formalaşdırılması baxımından olduqca vacib bir addım idi¹²⁶. Beləliklə müstəqil Azərbaycan artıq rubl zonasından tam çıxmış və öz milli valyutası ilə daxili iqtisadiyyatını iqtisadi inkişafın dinamik səviyyəsinə çıxartmağa fürsət tapmışdır. Bu addımların sonrakı müsbət nəticələrini biz tarixi dövr ərzində müşahidə etdik.

1995-ci il ümumxalq səsverməsi keçirilən referendumda qəbul edilmiş konstitusiya aktında Azərbaycanın milli pul nişanının Manat olması konstitusiyanın 19-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Bütün hüquqi bazanın yaradılması və ölkə daxilində sadəcə manatın ödəniş vasitəsi kimi istifadə edilməsi, milli valyuta strategiyasının işlənilib hazırlanmasına, onun təkmilləşdirilməsinə, dəyişən regional və qlobal iqtisadi dinamikaya uyğun hala salınmasına imkan vermişdir. Mərkəzi Bank 1994 və 1996-cı illərdə milli iqtisadiyyatın pul tələbini qarşılamaq üçün 10000 və 50000 manatlıq əskinasları tədavülə buraxdı. Ölkə iqtisadiyyatında nağd pul tələbinin qarşılınması üçün bu nominalı yüksəldilərək dövriyyəyə buraxılan sonuncu əskinaslar idi. Sonuncu fəslin 2-ci bəndində biz milli valyuta strategiyamızın formalaşmasında neft amilini təhlil edərkən bu məsələ daha da aydınlaşacaq. Ümumilikdə 1992-ci ildən 2005-ci ilədək Mərkəzi Bank 5 trildon 238 milyard manat həcmində milli valyutanı tədavülə buraxmışdır. Həmin əskinaslar say hesabı ilə 692.5 mildon ədəd idi. Milli valyuta strategiyamızın formalaşması və inkişafı tarixində ən vacib məqam 2005-ci ilə təsadüf edir. 2005-ci il 7 fevral tarixində

¹²⁶ www.prezident.az

“Azərbaycan Respublikasında pul nişanlarının nominal dəyərinin və qiymətlər miqyasının dəyişdirilməsi haqqında” fərman prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. Bu milli valyutanın Denominasiya edilməsi demək idi. Azərbaycan manatı 1:5 nisbətində denominasiya edildi. Bu denominasiya hesablaşmaların daha rahat şəkildə realizə edilməsinə, ödənişlərin rahatlaşdırılmasına imkan verdi. Yeni Azərbaycan Manatı köhnə manatla birgə 1 il ərzində birlikdə dövriyyədə oldu. Sonradan 2007-ci il 1 yanvar tarixində yeni manata keçid tam başa çatmış oldu. Köhnə əskinaslar isə Mərkəzi Bank tərəfindən tədavüldən yığıldı. Pul nişanlarının birgə dövriyyəsi zamanı onların dəyişdirilməsi yaxud bir-birinin əvəzinə istifadə edilməsinə görə heç bir qadağa tətbiq edilməmişdir. Yeni Azərbaycan Manatı 1, 5, 10, 20, 50 və 100 manatlıq kağız əskinalardan, həmçinin, 1, 3, 5, 10, 20 və 50 qəpiklik dəmir sikkələrdən ibarətdir. Milli valyuta strategiyasında denominasiya addımı milli iqtisadiyyata nə qazandırmışdır? Denominasiya nəticəsində dövriyyəyə buraxılmış yeni pul nişanları manatın beynəlxalq aparıcı valyutalarla mübadiləsinin daha rahat hala salınmasına imkan verdi. Artıq manatın Dollar, Avro, Funt Sterling və s. kimi aparıcı global valyutalarla məzənnəsi bir-birinə uyğunluq təşkil edirdi. Milli pul nişanının köhnəlmiş dizaynı yenisi ilə əvəzlənmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkənin milli valyutası onun taxininin, mədəniyyətinin, etnik xüsusiyyətlərinin, mənəvi dəyərlərinin ən ümumiləşdirilmiş təsvirini verir. Məsələn, biz ABŞ pul nişanlarına baxdıqda, ABŞ quruclarının, Geroge Washington, Thomas Jefferson, kimi tarixi şəxsiyyətlərin təsvirlərini görürük. Milli valyutanın denominasiya edilməsi, Azərbaycan nominal strukturunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına imkan verdi. Məzənnə və qiymətlər miqyasları optimallaşdırıldı. Buna müvafiq olaraq isə uçot və hesablaşma sistemi olduqca sadələşdirildi. O cümlədən denominasiya edilmiş pul nişanları nağd pulun istehsalı, daşınma və saxlanması ilə bağlı dövlət xərclərinə qənaəətə gətirmişdir. Nəzərinizə çatdıraq ki, Azərbaycanın yeni pul nişanları köhnələrindən fərqli olaraq ISO standartları

çərçivəsində hazırlanmışdır. Yeni manatda 4 səviyyəli təhlükəsizlik və saxtakarlığın aşkarlanması texnologiyası tətbiq edilmişdir.¹²⁷

Azərbaycan milli valyutası – manat denonimasiya edildikdən sonra baş verən iqtisadi böhranlarda öz sabitliyini qorumuşdur. 2008-2009-cu illər qlobal maliyyə böhranı, Azərbaycan daxili iqtisadiyyatında demək olar ki, hiss edilməmişdir. Burada əsas faktor kimi uyğun risklərin diversifikasiyası (risklərin diversifikasiyası strateji menecmentdə tətbiq edilən taktika olub, mümkün itkilərin azaldılması üçün istifadə edilir, hazırda biz onu praktiki olaraq investisiyaların qoyuluşunda, bank sektorunda və başqa maliyyə institutların fəaliyyətində, həmçinin digər iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində müşahidə edirik), manatın möhkəmləndirilməsi üçün həyata keçirilən milli valyuta stargteiyasında görürük.

Keçmiş post-sovet məkanında Azərbaycan iqtisadiyyatı ən dinamik inkişaf edən iqtisadiyyatdır. Məsələn, Belarus rublu 0.00009 manat, Gürcüstan larisini 0.475 manat, rus rublu 0.025 manat, Tacik somonisi 0.164 manat, Türkmən manatı 0.27 manat, Ukrayna Qrivası 0.096 manat təşkil edir. Buradakı çoxsaylı faktorlardan biri də uyğun, məntiqi milli valyuta strategiyasıdır. Tədqiqatın əvvəlində də, qeyd etdiyimiz kimi, milli valyuta strategiyası üst milli iqtisadi maraqların realizəsinə imkan yaradan əsas strateji alətdir. Azərbaycanın milli valyutasının möhkəmliyini ifadə edən statistik göstəricilər aşağıdakı kimidir: 2006-cı ilin ilk iş günündə Azərbaycanda yeni tədavülə buraxılan manat (AZN) dollardan baha idi, 1 dollar 0.91 manat təşkil edirdi. 2012-ci ildə bu göstərici 0.7860 həddində idi. Bura iqtisadiyyatın aparıcı çarxlarının neft ixracından asılı olması və dünya neft bazarındakı konyunktura dəyişiklikləri öz təsirini göstərir. Lakin qeyri-neft sektorunun inkişafını da nəzərdən qaçırmamaq lazımdır (bu haqda sonrakı yarımfəsillərdə məlumat verəcəyik).

¹²⁷ www.cbar.az

Ümumilikdə uzun tarixi inkişaf yolu keçən, 70 illik zaman kəsiyində sovet hakimiyyətində qalan Azərbaycan üçün son 25 ildə milli valyuta ilə görülən işlər olduqca müstəsna. Yenicə müstəqillik qazanan və sosialist iqtisadi modeldən bazar iqtisadiyyatına keçən milli iqtisadiyyat üçün Azərbaycan parlaq nümunə təşkil edir. Onun iqtisadi-coğrafi mövqeyi, tarixi, etnik-mədəni üsürləri şərq-qərb mədəniyyətlərinin tam kəsişməsində yer alır. Belə hesab etmək olar ki, milli valyuta strategiyasını formalaşdıraran institutlar, Mərkəzi Bank, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, bütün bu faktorları nəzərə alırlar.

3.2 Azərbaycanada milli valyuta strategiyasının formalaşmasında neft amili

Neft amili – Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas çarxlarını təşkil edir. (Biz bu çarxın alternativini haqda fəsil ərzində məlumat verəcəyik.) Azərbaycan milli valyuta strategiyasının formalaşdırılmasında neft və onunla bağlı faktorlar müstəsna əhəmiyyətlidir. Bu təbii sərvətin Azərbaycanda kəşfi hələ Çar Rusiyası dövründə Azərbaycanın əhəmiyyətini artırmış, regionda özünəməxsus yer qazanmasına səbəb olmuşdur. Neft faktoru Azərbaycanda Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Murtuza Muxtarov və s. kimi milli milyonçuların formalaşmasına səbəb olmuşdur.¹²⁸ Çar Rusiyası zamanında Azərbaycana xarici investorların gəlişi yenə məhz neft faktoru ilə bağlıdır. Nobel Qardaşlarının Bakıya qoyduqları investisiyalar, Siemens, Fransız kompaniya olan Rotşildlərin və başqalarının Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaları həmin dövr üçün müstəsna haldır. Həmçinin xarici investisiyaların belə sürətlə ölkə iqtisadiyyatına daxil olması 1 əsr sonra formalaşacaq əfsanəvi neft strategiyasının ilkin cizgiləri idi. Neft amili 1920-ci ildən sonra da əhəmiyyətli faktor olaraq qalırdı. Azərbaycan SSR hakimiyyətində

¹²⁸http://www.azerbaijans.com/content_760_az.html

ikən, onun mövqeyi məhz neftlə müəyyənləşirdi. Lakin ittifaq ölkələrinin içərisində olarkən, necə deyərlər, Azərbaycan heç də bütün iqtisadi potensialını realizə edə bilmirdi. Azərbaycan digər ittifaq ölkələrinin neft tələbatını ödəyərkən kapitalist modeldən kənarda idi yəni real iqtisadi inkişaf imkanlarından yan keçməkdə idi. 1990-cı il müstəqilliyin qazanılması ilə birlikdə yeni perspektivlər yarandı. Azərbaycan müstəqil ölkə kimi öz milli iqtisadiyyatını, üst milli strategiyasını və bərabərində üst milli iqtisadi strategiyasını formalaşdırmaq imkanı qazanmışdı. Artıq o, mərkəzə tabe hər hansı bir ittifaq dövləti yox, müstəqil, ərazisi, ordusu, qanunları, milli valyutası və suveren bir dövlətin bütün əlamətlərini özündə saxlayan bir dövlət olmuşdu. Lakin 1990-cı illərin əvvəlini Azərbaycan üçün heç də uğurlu hesab etmək olmazdı. 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan üst milli strategiya formalaşdıracaq həddə çatmamışdı. Onun iqtisadiyyatı, bütün bu tələblərə cavab vermirdi. Həmin səbəbdən biz milli valyuta strategiyamızın formalaşmasında 1990-cı illər zaman kəsiyini 2 mərhələyə ayıra bilərik. 1-ci mərhələ yenidən müstəqillik qazanmış dövlətin hər şeyə sıfırdan başlamaq cəhdləri ilə müşahidə edilən dövr idi. Sosialist iqtisadi modeldən çıxmış ölkə artıq liberal iqtisadi modelə - bazar iqtisadiyyatına keçməklə məşğul idi. Əsas maneələrdən biri isə əhalinin təfəkküründə dərin yer salmış sosialist modeldən tam çıxmaq idi. İlkin müstəqil hakimiyyətin problemləri, ara müharibələri, ermənistanın Azərbaycan ərazisinə soxulması və başqa faktorlar onun inkişafını ləngidən amillərdən idi. Hesab etmək olar ki, 1994-cü ilədək milli iqtisadiyyat dərin staqnasiya mərhələsində idi: “başlamışdı ancaq irəli gedə bilmirdi”. Milli valyuta artıq var idi, onunla müvafiq strategiya hazırlamaq olardı, lakin əsas iqtisadi “çarx” neft hələ tam “işləmirdi”. 1994-cü il 20 sentyabr tarixində Azərbaycan qlobal əhəmiyyətli kontraktı imzaladı¹²⁹. İqtisadiyyat tarixində “əsrin müqaviləsi” kimi yer alan kontrakt sonralar Azərbaycan üçün geniş perspektivlər açdı. 11 müxtəlif dövlətin 11 TMK-sı ilə birgə imzalanan kontrakt Azərbaycandakı neft

¹²⁹Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: (Çoxcildliyin I-IX cildlərinin köməkçi aparatı).- Bakı, 2008.- 339 səh.

yataqlarının birgə istismarına əsaslanırdı.11 yeni TMK, bu o deməkdir ki¹³⁰, ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyulacaq, ölkədə yeni iş yerləri açılacaq, infrastruktur qurulacaq, inkişaf perspektivləri “uzununa” və “eninə” genişlənəcək. Nəzərinizə çatdırıram ki, “Əsrin Müqaviləsi” heç də asan başa gəlməmişdir, Xəzərin statusu “məsələsi” tam həll edilməmiş belə bir addım atmaq olduqca riskli idi və AZərbaycan hələ də, siyasi təhdid altında idi. Lakin bu ağır sınaqdan müvəffəqiyyətlə çıxmağı bacardıq. Xəzər dənizində yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarındakı neft resurslarının birgə emalı Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əsas inkişaf vektorunu həll edən faktor oldu. Bugünkü iqtisadi dinamik iqtisadi inkişafı məhz həmin kontrakla əlaqələndirməliyik. Sonrakı zaman kəsiyində Azərbaycan Milli valyuta strategiyasını tam formalaşdıracaq həddə çatmışdı. Milli iqtisadiyyatın valyuta strategiyasını formalaşdırmasında ikinci vacib, neftlə əlaqədar, faktor isə Bakı-Tiflis-Ceyhan neft-qaz ixrac kəmərinin çəkilməsi ilə bağlıdır. 1998-ci il 29 oktyabrda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ölkə başçıları Bakı-Tiflis-Ceyhan neft kəmərinin inşası ilə bağlı “Ankara Bəyannaməsini” qəbul etdilər. Həmin ikinci vacib kontraktda ABŞ və Qazaxıstan dövlət başçılarının imzaları da yer almaqdadır. Bu onlarında müvafiq məsuliyyət və öhdəlikləri daşdıdıqlarını göstərir.¹³¹

2002-ci il 18 sentyabr tarixində isə Səngəçal terminalında BTC-nin təməqoyma mərasimi keçirilmişdir. Yeni neft-qaz ixrac kəməri Azərbaycanın daha çox Nneft ixarcına səbəb olacaqdı. Bunun məntiqi nəticəsi olaraq isə, ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına ikinci bir vacib faktor təsir edəcəkdı. Azərbaycan Xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi məhz bundan sonra daha intensiv xarakter aldı.

1999-cu ildə Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Bu müstəsna qurumun əhəmiyyəti ondadır ki, onun sayəsində Azərbaycan Milli Valyuta Strategiyasını formalaşdırmaq üçün

¹³⁰<http://www.preslib.az/eres1.html?f2>

¹³¹<http://www.bp.com/en/global/corporate/search.html?searchTerm=btc& charset =UTF-8&start=60>

rezervlərini yerləşdirmək imkanı qazandı. Neftdən qazanılan gəlirlər hesabına Azərbaycan milli valyuta strategiyasında daha uzunmüddətli hədəflərə çatmaq, iqtisadi məqsədlər üçün daha çox resurs qazandı.

Milli valyuta strageiyasındakı neft amili ilə bağlı 3-cü əhəmiyyətli addım TANAP lahiyəsidir¹³². 2012-ci il iyun ayının 26-sında Türkiyə və Azərbaycan arasında Trans – Anadolu qaz kəməri ilə bağlı saziş imzalandı. Bu lahiyənin perspektivləri olduqca genişdir. O həm dərin Azərbaycan Türkiyə münasibətlərini iqtisadi müstəvidə daha da dərinləşdirir, həm də iqtisadi səmərəliliyi siyasi partnyor Türkiyə ilə təmin edir, həm də, etnik mədəni dəyərləri qoruyub saxlayır. Lahiyənin dəyəri 7 milyard ABŞ dollarıdır və 5 il ərzində reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. TANAP lahiyəsi ilə Azərbaycan qazı şərq sərhədlərdən qərb sərhədlərə daşınacaq. Lahiyənin reallaşdırılma tarixi isə kifayət qədər düzgün seçilmişdir, o Şahdəniz – 2 qaz yatağının istismara başlanması ilə birlikdə işə düşəcək. TANAP lahiyəsi sadəcə Azərbaycan qazının qərb hüdudlarına nəql etdirilməsi üçün yox eyni zamanda Qazaxıstan və Türkmənistan qazının da qərbə nəql etdirilməsi deməkdir. Tarixən strateji iqtisadi-coğrafi mövqedə yerləşən Azərbaycan üçün tranzit potensial imkanı bir daha genişlənilir. Lahiyə Milli Valyuta strategiyası baxımından da əhəmiyyətlidir. Həm ölkədə iqtisadi dinamikanın yüksəlməsi, həm də region ölkələri ilə sıx iqtisadi əməkdaşlıq bizə imkan verir ki, milli valyuta strategiyasının “xarici qanadını” daha effektiv istifadə edək. Milli valyuta strategiyasında neft amilini sonuncu məqamda biz, həmin neft gəlirlərinin optimal bölgüsündə görəcəyik. Milli Valyuta strategiyası eyni zamanda həmin gəlirlərin ən optimal bölgüsünü, iqtisadiyyatın qeyri-neft areallarının da həmin səviyyədə inkişafını xarakterizə edir. Əgər bu təfəkkürün əksinə olaraq sadəcə neftdən asılı iqtisadi inkişaf modeli tətbiq edilərsə o zaman, milli iqtisadiyyatı “axsaq iqtisadiyyat” hesab etmək olar. Biz bu haqda daha dərin məlumatı sonrakı paraqraflarda verəcəyik. Milli valyuta strategiyamızın formalaşmasında neft amili iqtisadiyyatın digər

¹³²<http://www.tanap.com/>

sahələrində də özünü göstərdi. Belə ki, 1994 – cü il “Əsrin Müqviləsindən” sonra ölkə iqtisadiyyatı staqnasiya mərhələsindən yaxa qurtara bildi və inkişaf perspektivləri açılmış oldu. Ölkəyə daxil olan birbaşa xarici investisiyalar imkan yaratdı ki, Azərbaycan Valyuta strategiyası formalaşdırsın, xarici valyutaları rezerv edə bilsin və ən nəhayəti bütün iqtisadiyyatı “bərabər” şəkildə inkişaf etdirə bilsin. Milli Valyuta strategiyasındakı neft amilinin müsbət cəhətləri aşağıdakılardır: iqtisadiyyatın neft sektorunun sürətli inkişafı orada qurulan infrastruktur, yeni yaradılan iş yerləri, iqtisadiyyata qoyulmuş birbaşa investisiyalar, xarici aparıcı neft –qaz TMK-ları ilə əməkdaşlıq fürsəti, Milli Valyutanın möhkəmləndirilməsi üçün uyğun şərait, ölkənin neft ixarcına görə müsbət tədiyyə balansı göstəricisi, ayrı-ayrı iqtisadi sektorlara investisiya yerləşdirmək üçün lazımi pul kapitalın toplanması, birtərəfli iqtisadi inkişafdan yayınaraq çoxtərəfli inkişaf imkanlarına getmək, digər dövlətlərlə sıx iqtisadi əməkdaşlıq qurmaq və s. Milli valyutamız özünün hazırkı mövqeyini neft sektorunun inkişafına borcludur desək yanlışdır.

Milli valyuta strategiyası ilə qeyri – neft sektorunun da inkişafını akselərasiya etmək mümkündür. Neftdən qazanan gəlirlər digər iqtisadi sektorlara birbaşa investisiya kimi yerləşdirilir və müəyyən müddət sonra öz effektivliyini göstərə bilər. Burada sual ortaya çıxır Azərbaycan Qeyri-neft sektoruna investisiya etməlidirmi? Çünki Beynəlxalq Əmək Bölgüsü prinsiplərinin ziddinə gedirik. Tarixən neft ölkəsi kimi tanınan Azərbaycan həqiqətən qeyri-neft sektorunun inkişafına getməlidirmi? Həqiqətdə biz uzun müddət dünya enerji daşıyıcıları bazarında qala bilirik və bundan kifayət qədər gəlir əldə edə bilirik. Tezis “çürüməyə” məhkumdur, çünki, istənilən iqtisadiyyat birtərəfli inkişaf etdikdə müəyyən vaxt sonra diversifikasiya edilməmiş risklər ucbatından “axsamağa” başlayacaq. Həm onun milli valyutası bu axsaqlıqları özündə göstərəcək həm də bütövlükdə üst milli strategiyası. Lakin alternativ yol kimi neft sektoruna daxil olan digər areallara investisiya etmək ehtimali ortaya çıxır. Xam neftin ölkə daxilində işlənilməsi və

sadəcə son məhsulların xarici bazarlara çıxarılması ehtimalı var. Bu halda biz yeni infrastruktur qurmalıyıq, yeni texnologiya tətbiq etməliyik bir sözlə çoxlu investisiya etməliyik. Bu sahədə dövlətin investisiya etməsi şübhəsiz milli valyuta strategiyası ilə koordinə edilmiş halda edilməlidir. Milli valyuta ölkəyə daxil olan və ölkədən kənarlaşan pul kütləsi –xarici valyutaya görə mövqe itirməməlidir, yaxud da, ölkənin birbaşa xarici gəlirləri azaldıqda o öz mövqeyini qoruyub saxlamağı bacarmalıdır. Sonuncu alternativ kimi neft-qaz sektorundan əldə edilmiş gəlirlərin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi dayanır. Bu halda birbaşa neft sektoru ilə bağlı olmayan sektorlara investisiya edilir. Biz bunu Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf strategiyasında gördük. Ölkə başçısı öz çıxışlarında dəfələrlə qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətini vurğulamış və məsələ ilə bağlı tədbirlər planı hazırlamışdır. Azərbaycanın Turizm potensialı yaradılabiləcək yaxşı alternativlərdən biri idi. Bu sahədə çoxlu investisiyalar qoyulmuş və bir qismi elə indidən öz effektivliyini göstərmişdir.

Milli valyuta strategiyamız neft amilinə görə formalaşır lakin onun gələcək taleyi məhz qeyri-neft sektorunun inkişaf dərəcəsiindən asılı olacaq. Çünki neft digər təbii sərvətlər kimi vaxtı çatdıqda tükənəcək yaxud onun hasilatı olduqca baha başa gəldiyindən, adətən qazma quyuları dərinləşdikcə onların xərcləri də mütənasib olaraq artmağa başlayır, enerji daşıyıcıları bazarı yeni xarakter alacaq. Doğrudur bizim enerji təhlükəsizliyimiz təmin edilmişdir. Lakin neftdən asılı iqtisadiyyat uzaq gedə bilməz. Milli valyuta strategiyamız elə formada qurulmalıdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivlərini qaraltmasın və onların inkişafına şərait yaratsın. Məsələn pul-kredit siyasəti milli valyuta strategiyamızın bir hissədir, hətta ən vacib hissələrindən biridir, elə stimullaşdırıcı tədbirlər tətbiq etmək olar ki, qeyri-neft sektorunun inkişafına özəl sektorun marağı daha çox olsun. Onlara güzəştli kreditlər vermək, subsidiya, dotasiya ayırmaq bu vasitələrdən sadəcə bir neçəsidir. Paraqrafın əvvəlində də, qeyd etdiyimiz

kimi, Milli valyuta strategiyamız neft amili hesabına formalaşib lakin onun gələcək inkişaf perspektivləri qeyri-neft sektoru hesabına inkişaf etməkdədir¹³³.

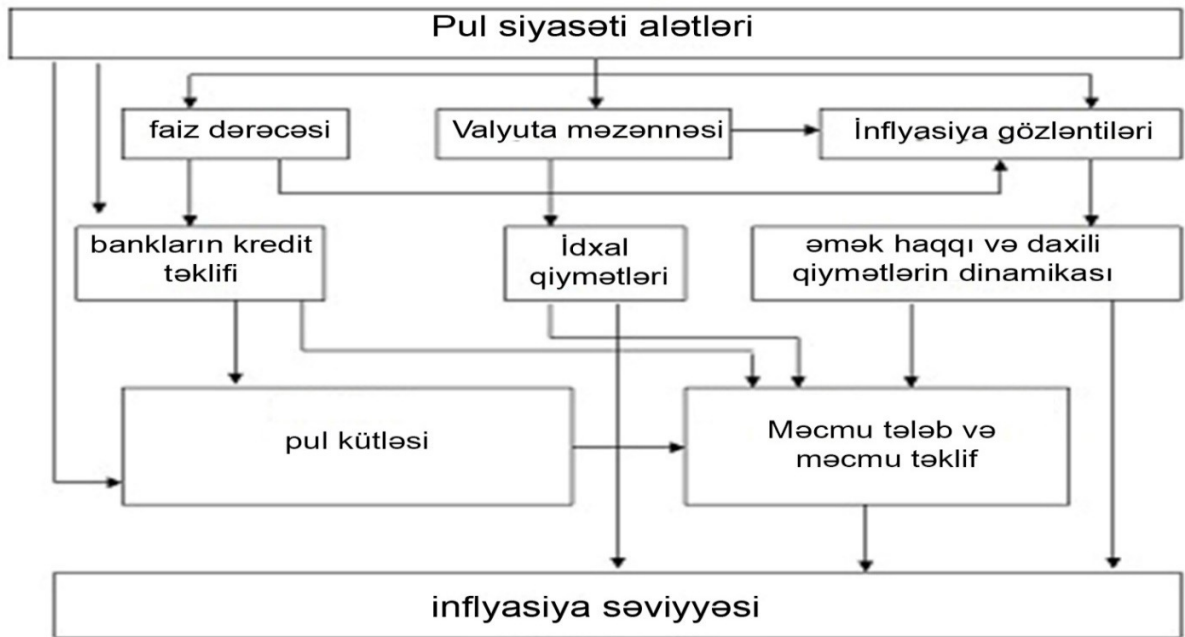
3.3 Azərbaycanca milli valyuta ehtiyatlarının idarə olunması və məzənnə siyasəti

Azərbaycanın milli valyuta strategiyasından söhbət açmazdan əvvəl bəzi iqtisadi kateqoriyaların açıqlamasını verməyi məqsədə uyğun hesab edirik. Çünki milli valyuta strategiyası həmin iqtisadi kateqoriyalarla birbaşa qarşılıqlı, məntiqi vəhdət təşkil edir. Beləliklə birinci biz inflyasiya iqtisadi kateqoriyasını təhlil edirik: bu mal və xidmətlərin keyfiyyətlərinin yüksəlməsi halında qiymətlərinin ümumi səviyyəsinin qalxması ilə müşahidə olunan iqtisadi prosesdir. Digər bir anlayışla, inflyasiya əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin artması ilə müşayət olunan pulun dəyərsizləşməsi prosesidir. Ayrıca götürülmüş əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin ani yüksəlməsi prosesi inflyasiya demək deyildir. Inflyasiya yalnız qiymətlərin ümumi səviyyəsinin qalxması ilə müşahidə edilən prosesdir. Inflyasiya göstəriciləri haqqında məlumat aylıq olaraq Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dərc edilir. Bu nəşrlərdə əmtəə səbəti iqtisadi kateqoriyasından istifadə edilir və hər bir əmtəə və xidmət bu səbətdə xüsusi çəkiyə malikdir İkinci kateqoriya isə deflyasiya – inflyasiya prosesinin əksidir. Bu halda bazarda əmtəə və xidmətlərin çəkisi azalmır, lakin qiymətlər təklif artıqlığına görə azalmaqda davam edir və valyutanın dəyəri yüksələrək davam edir. Inflyasiya və deflyasiya hesaba alınarkən, vacib faktor baza inflyasiya iqtisadi kateqoriyasıdır. Çünki müəyyən qrup əmtəə və xidmətlər vardır ki, onların qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənir, yaxud onların qiymətləri mövsümi xarakter daşıyır. Məsələn, meyvə-tərəvəz, turizm sektoru, kənd təsərrüfatı ilə bağlı digər sahələr mövsümi xarakter daşıyır. Baza inflyasiya hesablanarkən bu qrup əmtəə və xidmətlər əmtəə səbəbindən tənzimlənir. Elə hallar ola

¹³³<http://www.preslib.az/eres1.html?f2>

bilir ki, bu zaman Mərkəzi Bank inflyasiyanı tənzimləyə bilmir. Məsələn elektrik enerjisinin yaxud, yanacağıın qiymətinin dəyişməsi halında (yüksəlməsi) bazardakı ümumi qiymətlər yüksələrək. Bu halda Mərkəzi Bankın əlindəki tənzimləmə alətləri həmin inflyasiyanı tənzimləmə həddində olmayacaq və müdaxilə imkanı qalmayacaq. Milli valyutanın inflyasiya yaxud deflyasiyaya məruz qalması bütün iqtisadiyyata təsir göstərir. Ona görə də, Mərkəzi Bankın bu tənzimləmə xüsusiyyəti strateji əhəmiyyət daşıyır. İnflyasiyanın “kök” səbəbləri, tələb və təklif inflyasiyası ola bilər. Tələb inflyasiyası halında əmtəə və xidmətlərə tələbin artması halında tədavüldəki pul kütləsinin çoxalması ilə yaranır. Başqa sözlə tədavüldəki pul kütləsinin artımı əmtəə və xidmətlərin bazarda yüksələn həcmi üstələdikdə tələb inflyasiyası yaranır. Tələb inflyasiyasının digər səbəbləri aşağıdakılar ola bilər: dövlət büdcəsinin xərcləri kəskin yüksəlir, xarici ticarət balansının yüksək həcmli müsbət saldosu, ölkəyə irihəcmli pul kütləsinin daxil olması, aidiyyatı qurumun (Mərkəzi Bankın) yumuşaq pul siyasəti nəticəsində iqtisadiyyata lazımından artıq pul kütləsinin daxil olması və s. Təklif inflyası isə bu prosesin əksinə olaraq aşağıdakı kimi baş verir: istehsal xərclərinin artımı ilə əmtəə və xidmətlərin maya dəyəri yüksəlir və ümumi qiymətlər dərəcələri artır. Tipik misal kimi Azərbaycanda yanacağıın ötən ilki qiymət artımı istehsal xərclərinin yüksəlməsinə gətirdi. Nəzərinizə çatdırıram ki, bu qiymət artımları sonradan yüksək məharətlə tənzimlənmişdir. İnflyasiya inkişafda olan iqtisadiyyatlarda müşahidə edilən tipik xarakterik cəhətdir. Bunun bərabər onun yüksək həddinin mənfi nəticələri vardır. Birncisi yüksək inflyasiya əhalinin gəlir və nağd yığımlarını dəyərsizləşdirir. İkinci olaraq, yüksək inflyasiya xarici investorlar üçün qeyri-müəyyənlik (toranlıq iqtisadi mənzərə) yaradaraq onları soyudur. Beləliklə milli iqtisadiyyat potensial investisiya qoyuluşlarından məhrum qalır. Eyni zamanda birinci səbəb səbəbə görə əhalinin sosial rifah halını da, aşağı salır. Bu halda Azərbaycan Mərkəzi Bankın əsas məqsədinə nəzər salırıq. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının əsas məqsədi ölkədə qiymət sabitliyinin təmin edilməsi – iqtisadi likvidliyin təmini və ödəniş sistemlərində şəffaflyq və sabitliyin

inkişaf etdirilməsidir. Bu zaman Mərkəzi Bank milli valyuta strategiyasında pul siyasətindən yararlanır. Pul siyasəti – qiymətlərin sabitliyi məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər toplusudur. Mərkəzi Bank valyuta məzənnələrini lazım gəldikdə tənzimləyəcək, uçot faiz dərəcələrinə təsir göstərəcək və inflyasiyanı tənzimləməyi bacaracaqdır. Pul siyasətinin “yumşaq” və “sərt” formaları fərqləndirilir. Yumşaq pul siyasəti tələbin canlandırılması ilə və iqtisadi artımın “motivasiya” edilməsi ilə müşayiət olunan pul siyasətidir. Bunun üçün, Mərkəzi Bank verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcələrini aşağı salır, kommersiya banklarına verdiyi kreditlərin sayını artırır, qiymətli kağızlar alaraq dövriyyəyə daha çox valyutanın daxsil olmasını təmin edir, nəticədə milli valyutanın “kontrollu” şəkildə ucuzlaşmasına şərait ayaradır. Sərt pul siyasətini icra edərkən Mərkəzi Bank yumşaq pul siyasətindəki elementləri əksinə olaraq icra edir, yəni, faiz dərəcələrini yüksəldir, kommersiya banklarına kredit verilişini azaldır, malik olduğu qiymətli kağızları sataraq tədavüldəki valyuta kütləsini azaldır, nəticədə milli valyutanın məzənnəsinin yüksəlməsinə münbit şərait yaradır. Pul siyasəti Milli Valyuta strategiyasının “nüvəsində” yer aldığından onun tənzimləmə alətlərinin geniş təfərrüatını verməyi məqsədəuyğun hesab edirik, aşağıdakı cədvəldə siz “Pul siyasətinin alətlərini görürsünüz:

¹³⁴ **sxem 3**

Mərkəzi bank qlobal çoxtərəfli tənzimləmə şəraitində onun yarana biləcək ən mənfi nəticəsi, milli valyutanın ucuzlaşması, qarşısını ala bilmək üçün valyuta məzənnəsini tənzimləyir. Valyuta Məzənnəsi hər hansı bir xarici valyutanın Milli Valyuta – Manat üzərindəki dəyərini əks etdirən kateqoriyadır. Valyuta Məzənnəsi birbaşa olaraq aşağıdakı iqtisadi göstəricilərə təsir imkanına malikdir: tədiyyə balansının vəziyyəti, profisit yaxud defisit, manatın inflyasiya səviyyəsi, xarici borclar yükü, uçot faiz dərəcələri və iqtisadiyyatın ümumi landşaftını əks etdirən digər iqtisadi göstəricilər. Valyuta Məzənnəsi ilə inflyasiya göstəriciləri arasındakı bağlılıq aşağıdakı kimdir. Milli Valyuta – Manat hər hansı bir xarici valyutaya nəzərən, məsələn, ABŞ dollarına görə bahalaşdıqda, yaxud dollar Manata nəzərən ucuzlaşdıqda, bu öz əksini idxal qiymətlərində göstərəcək. Əgər manat bahadırsa idxal ucuz baha gəlmiş və ölkədəki qiymətlər ucuzlaşmış olacaq. Eyni zamanda əksinə əgər manat ucuzlaşmış, yəni dollar bahalaşmış olarsa, idxal qiymətləri yüksələcək və daxili bazarda idxal əmtəə və xidmətlər baha başa gəlmiş olacaq. Burada əsas faktor daxili iqtisadiyyatda idxal edilən əmtəə və

¹³⁴ <http://www.cbar.az/pages/faq/monetary-policy/?print=yes>

xidmətlərin xüsusi çəkisinin az yaxud çox olmasıdır. Məsələn, yanacağın bahalaşması Azərbaycan daxilində yanacağın bahalaşmasına təsir göstərməməlidir. Həmin qiymət “hərəkətləri” milli valyutanın inflyasiyaya uğramasına səbəb ola bilər. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı belə halların qarşısını almaq üçün təsbit edilmiş yaxud uzən məzənnə strategiyasından yararlanı bilər. Təsbit edilmiş məzənnə strategiyasında Manat xarici, sərbəstdönərli valyutaya nəzərən sabit məzənnədə saxlanılır. Tipik misal kimi, ABŞ dollarının uzun müddət sabit valyuta kursunda saxlanılmasını göstərə bilərik¹³⁵. Bu daxili iqtisadi sabitlik və iqtisadi dinamikliyin qorunması üçün çox əhəmiyyətli idi. Uzən Məzənnə strategiyasında isə pul bazarındakı tələb və təklifdən asılı olaraq Milli Valyuta-Manatın məzənnəsi anlıq olaraq dəyişə bilər – ucuzlaşa yaxud bahalaşa bilər. Belə halda Mərkəzi Bankın tənzimləmədən tam vaz keçməsi kimi anlamaq lazım deyil. O, kəskin tələb yaxud təklif halında pul bazarında intervensiya edərək, həmin müstəvini hamarlaşdırı bilər.

¹³⁵<http://xeber-24.az/diger/1308-manat-mdb-ve-sherqi-avropada-en-sabit-valyutadir.html>

Nəticələr

Elmi tədqiqat işindən aşağıdakı nəticələr alınmışdır:

- 1 Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə vahid qlobal institut tərəfindən realizə edilmir. Burada çoxsaylı beynəlxlaq təşkilatlar, konvensiyalar, sazişlər və s. fəaliyyət göstərir.
- 2 Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə daimi təkmilləşmə halındadır. O özünü daim yeniləyərək fəaliyyət göstərir.
- 3 Qloballaşma nə qədər akselerasiya olunmuş sürətlə realizə edilsə də, çoxtərəfli tənzimləmə ona müqasiyədə ləng hərəkət edir.
- 4 Milli valyuta strategiyası üst milli strategiyanın “səhifəsidir”. Üst milli strategiya uzunmüddətli zaman kəsiyində dövlətin reallaşmasını qarşıya qoyduğu məqsədləridir
- 5 Milli valyuta strategiyası ya valyuta müharibələri şəraitində formalaşacaq, ya da adi stabil iqtisadi şəraitdə maraqları diktə etmək üçün.

- 6 Milli valyuta qloballaşmada mövqe itirə yaxud qazana bilər, lakin məsələn “qazançı” çıxmaq üçün mütləq milli valyuta strategiyası olmalıdır.
- 7 Hazırki beynəlxalq Valyuta sistemi təkmil deyildir. Onun yenisi ilə əvəzlənməsi zəruridir.
- 8 Beynəlxalq valyuta sistemi daim təkmilləşən haldadır. Bununla belə bu təkamül ya zaman axışına buraxılacaq – təbii təkamül, yaxud da akselerasiya edilmiş təkmilləşdirmə - vaxtından əvvəl tətbiq ediləcəkdir.
- 9 Milli Valyutamız Manat kifayət qədər güclü mövqeyə malikdir. Region üçün aparıcı valyuta potensialı daşıyır. Bunu müəyyənləşdirən əsas amil isə digər dövlətlər xarici iqtisadi əlaqələrdir.
- 10 Azərbaycanın hazırki iqtisadi dinamikası neft sektorunda həyata keçirilmiş dərin strategiyanın məhsuludur.
- 11 Daha güclü milli valyuta strategiyasına sahib olmaq üçün qeyri-neft sektoruna investisiyalar edirik.
- 12 Milli valyutanın xarici valyutalar qarşısında mövqe itirməməsi üçün Mərkəzi Bank davamlı olaraq bazardakı pul tələbini nizamlayır – intervensiya edir.

təklif

1. Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə şəraitində diktə edən və diktə edilən milli iqtisadiyyatlar nəzərə çarpır. Belə olan halda diktə edilən milli iqtisadiyyatlar milli valyuta strategiyalarını formalaşdırmalı və milli iqtisadiyyatlarını ola biləcək xarici iqtisadi təhlükələrdən qorumalıdır.
2. Qlobal çoxtərəfli tənzimləmə sistemləri daha çox konvensiya və daha çox dövlətlərin iştirakı ilə daha sistemli və effektiv hala gətirilə bilər.
3. Beynəlxalq valyuta sistemi yeni sistemlərə yüksək “kontrastlı” keçiş əvəzinə daha aşağı “kontrastda” təkmilləşdirmə və yaxşılaşdırmalar tətbiq edərək keçə bilərlər. Bu qlobal iqtisadiyyatda “şok terapiyanının” təsirini zəiflədəcək.

4. Milli iqtisadiyyatların daxilində selektiv prioritetlər müəyyənləşdirilə bilər və həmin sahələrin inkişafına subsidiya dotasiya əvəzinə vergilərdən müəyyən qədər azad olmaq kimi üstünlüklər təklif edilə bilər. (Xüsusi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatında olduqca yararlı olacağını düşünürəm)

Ədəbiyyat siyahısı

1. An Essay on the Revived Bretton Woods System, national Bureau of Economic Reserach
2. Azərbaycanın Neft Strategiyasının Milli İqtisadiyyatın İnkişafında Rolu, Atakişiyev Müşfiq, Azərbaycanın Vergi Jurnalı

3. Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər, prof. V.E. Ribalkinin redaktorluğu ilə, Bakı 2012
4. Bordo, Michael D. (2000). [*The Globalization of International Financial Markets: What Can History Teach Us?*](#)
5. Cha, Victor D. "Powerplay: Origins of the US alliance system in Asia." International Security
6. CNN/Money, Global Gas Prices. 5. Skidelsy, Robert, - J.M. Keyns
7. Əli Həsənov, Geosiyasət
8. Gordon Brown, Qlobal iqtisadiyyatla bağlı 2008-ci il telereportajından
9. Halil Seyitoğlu, Uluslararası iqtisat
10. Handbook of the International Compression Programme, Methods of aggregation
11. <http://en.wikipedia.org/wiki/Multilateralism>
12. <http://mezenne.az/>
13. <http://www.businessinsider.com>
14. <http://www.documentary.org/> (video materiallar, sənədli filmlər və s.)
15. <http://www.imfbookstore.org/ProdDetails.asp?ID=FDANGEMEA&PG=1&Type=BL>
16. <http://www.loc.gov/rr/news/io.html>
17. International Monetary Reform 2011, Robertmundell.net
18. İqtisadi Nəzəriyyə, Bakı, Çarşıoğlu 2001
19. İzahlı İqtisadi Terminlər Lüğəti
20. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti 2, s102
21. Kahler, Miles. "Multilateralism with Small and Large Numbers." International Organization, 46, 3 (Summer 1992), 681.
22. Koçetov, Geoiqtisadiyyat
23. Krugman and Obstfeld, International Economics
24. Laurance Copehald, Exchange Rates and International Finance

25. Lord Skidelsky, Keynes: Return of Master, səh. 116-126
26. M. Atakişiyev, New oil policy and economic Development in Azerbaijan, 2007, Aspoliqraf
27. Mansoor Dailami, "the New Triumvirate", Foreign Policy
28. Müzəffər Məmmədov, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin bəzi məsələləri, 1992-2007-ci illər ərzindəki elmi nəşrlərin toplusu
29. Stephen J Lee, Aspects of European Economy: 1789-1980 , p135
30. The Future of the International Monetary System, Marc Uzan 2005
31. UN.org
32. Unilateralism or Multilateralism: U.N. Reform and the Future of the World, Wednesday, 1 October 2003
33. Vural Savaş, İktisat Politikasına Giriş İstanbul, 1982
34. WTO.org
35. www.azerbaijan.az
36. www.banco.az/az/news/merkezi-banklarin-pul-kredit-siyaseti
37. www.cbar.az
38. www.cbar.az/pages/faq/monetary-policy/
39. www.cia.gov
40. www.day.az
41. www.ekodialog.com/konular/para_pol_arac.html
42. www.forbes.com
43. www.g20.org
44. www.IMF.org
45. www.journals.istanbul.edu.tr/iufm/article/download/1023007727/1023007229
46. www.multipi.com/US və [/China](http://www.multipi.com/China)
47. www.News.milli.az/economy/149910.html
48. www.state.gov/strategoctrade/documents/organization/190327.pdf

49.www.vergiler.az/art-view/1109

50.www.vergiler.az/art-view/3445

51.Z.Orucov, Bank Fəaliyyətinin Əsasları

Summary

The importance of developing national currency strategy in condition global multilateral controlling is modern and important area because of these reasons, globalization had accelerated and changed its speed, international monetary system is not working efficiently and global economic crises expanding its results quickly developing economies.

Global multilateral controlling have lots of gaps. Firstly, it's powerplay, as Victor Cha noted. Powerful factors – countries trying get control over weak countries. We see such factors several main areas, economic, political, ethnic, military etc. weak countries trying create their own strategy. We call it national strategy.

In condition multilateralism International Monetary System have some gaps. US dollar and Euro has their specific place in world economy. After Bretton Woods J. M. Keynes mentioned, the main role of US dollar will cause lots of problem. We should replace it global currency: bancor. Americans didn't agree with it. After Bretton woods several economic crises and transformations realized. Most of political actors, example, Nicholas Sarkozy, G.W. Bush etc. , mentioned it “ we need new developed international currency strategy. Which should have no gaps.

Azerbaijan is in specific economic condition. We have oil and gas resources. It means our economic development level depends on it. 1994 contract of century changed all economic view in years. Azerbaijan developed its own national currency strategy. We saw effectiveness of it during 2008-09 global economic financial crises. Also Central Bank of Azerbaijan was always controlling exchange rates of Manat.

At the end we get these results, global multilateralism is weak and needs development, because of international justice aspect. National currency strategy is important to realize national goals, defending internal economy, regulating economic processes, isolating national economy from foreign economic crises.

Резюме

Разработка национальной валютной стратегии в условиях усовершенствования глобальных многосторонних регуляторных систем является современной и важной сферой из нижеуказанных причин, глобализация ускорила, международная валютная система не является полностью эффективной и результаты глобальных экономических кризисов очень быстро распространяют свои результаты развивающимся экономикам.

Глобальное многостороннее регулирование имеет много пробелов. Во-первых, как отметил Виктор Чан- это игра силы. Сильные факторы- страны пытаются управлять маленькими странами. Мы видим эти факты во многих сферах, в том числе, в политических, экономических, военных и т.д. А слабые страны пытаются формировать свои национальные стратегии. Глобальное многостороннее регулирование дает возможность слабым странам, в глобальной арене, воспользоваться стратегией лилипута.

В условиях многостороннего урегулирования в международной валютной системе наблюдаются много пробелов. Доллар США и ЕВРО имеют своеобразную роль в мировой экономике. После Бреттона Вудз Дж. М. Кейнз так же отметил, что ведущая роль доллара США создаст много проблем в будущем. Мы должны заменить его глобальной валютой. После Бреттона Вудз произошло много трансформаций и экономический кризис. Многие политические деятели- Николя Саркози, Джордж Буш и др, отмечали, что мы должны создать развитую международную валютную систему, которая не будет иметь никаких пробелов.

Азербайджан находится в специфичной экономической конъюнктуре. Мы имеем нефтяные и газовые ресурсы. Это означает, что условия развития нашей экономики зависит от этого. После заключения Контракта Века в 1994 году, весь экономический вид начал меняться в течение многих лет. Азербайджан разработал свою национальную валютную стратегию. Мы увидели ее эффективность во время глобального финансового кризиса в 2008-2009 годах. Так же, Центральный Банк Азербайджана всегда контролирует показатели курса обмена маната.

В итоге, можно прийти к выводу, что глобальное многостороннее урегулирование слабо- его нужно усовершенствовать. Национальная валютная стратегия важна для реализации национальных интересов, защиты внутренней

экономики, урегулирования экономических процессов, изолирования национальной экономики от влияний глобальных кризисов.